

ולחקור נתונים רפואיים שונים².

הענפים ברפואה העוסקים בנתיחת מתים הם: אנטומיה³, שהיא הענף ברפואה העוסק בתיאור מבנה הגוף, והיחס בין חלקי הגוף השונים; פתולוגיה⁴, שהיא הענף ברפואה העוסק בהבנת היווצרות המחלות, בעיקר על בסיס שינויים במבנה חלקי הגוף; כירורגיה⁵, שהיא הענף

נְתוּחַ הַמֵּת

א. הגדרת המושג

נתיח המת¹, היא פעולת ביתור המבוצעת בגופו של נפטר, כדי ללמוד

קידומת הציינת מעלה, מטה או הרבה; temnein – לחתוך, היינו לחתוך בכיוונים שונים. [4] מילה המורכבת משתי מילים יווניות: pathos – מחלה; logos – מילה, תורה, היינו תורת המחלות. [5] מילה המורכבת משתי מילים יווניות: cheir – יד; ergon – עבודה, היינו

[1] autopsy או post-mortem examination – מילה מורכבת משתי מילים יווניות: autos – עצמי; opsis – הסתכלות, היינו הסתכלות לעצם הגוף. [2] על המטרות השונות של נתיחת גוויה – ראה להלן ברקע המדעי. [3] מילה המורכבת משתי מילים יווניות: ana,

לצורך לימוד רפואה, לאחר שקיבלו רשות לכך מתלמי המלך. יש מי שכתב, שהטעם שהתפתח מדע האנטומיה בדרך של נתיחות לאחר המוות דווקא במצרים הוא בגלל הצורך שלהם לחנוט את המתים.⁹

ברפואה העוסק בניתוחים; ורפואה משפטית⁶, שהיא הענף ברפואה העוסק בהוכחות רפואיות הנוגעות לבעיות משפטיות, כגון חשד לרצח, או זיהוי גוויות.

ב. רקע היסטורי

חכמי התלמוד היו בין הראשונים בהיסטוריה האנושית שניתחו גוויות של בני אדם, כדי ללמוד מהם פרטים רפואיים שיש להם השלכות הלכתיות.

יוון ורומא העתיקים – ניתוח מתים היה אסור אצל היוונים והרומאים העתיקים מטעמים דתיים. ואמנם אפילו גלינוס, שהיה מגדולי רופאי העולם העתיק, מעולם לא ניתח אדם מת, ורק פעם אחת בימי חייו ראה שלד של אדם באלכסנדריה של מצרים. גלינוס שאב את כל ידיעותיו האנטומיות מניתוח קופים, ומחלקי שלדים של בני אדם שראה על שפת הנהר טיבר. היו אלו שאריות של מתאבדים, שרק אותם השליכו היוונים בלי קבורה על שפת הנהר, ואף אותם אסרו לנתח באותם ימים.⁷

דבר זה נמצא בשני מקורות בתלמוד: המקור האחד – "מעשה בתלמידיו של רבי ישמעאל, ששלקו זונה אחת שנתחייבה שריפה למלך, בדקו ומצאו בה מאתים וחמישים ושנים (איברים). אמר להם, שמא באשה בדקתם, שהוסיף לה הכתוב שני צירים ושני דלתות"¹⁰. יש להניח, שרבי ישמעאל בעצמו לא השתתף בניסוי בגלל היותו כהן¹¹, ולא יכול היה להיטמא למת¹². יש מי שכתב, שהאשה הזו היתה נכרית, ולכן לא היה איסור לנתחה לאחר מותה¹³. המקור השני הוא מה שמסר רבי ישמעאל שניתחו את שפחותיה של קליאופטרה מלכת מצרים, כדי לדעת מתי נגמר עובר זכר ועובר נקבה¹⁴.

תרבויות עתיקות אחרות – איסורים דתיים דומים חלו גם בתרבויות המזרח העתיק, כמו בהודו, בסין ובסוריה⁸.

הנצרות הקדומה נחשבת כגורם העיקרי

מצרים העתיקה – הירופילוס והיראסיסטרטוס, שחיו במאה הרביעית לפני מנינם באלכסנדריה שבמצרים, היו הראשונים שניתחו גופות בני אדם מתים

[12] ראה בספר התלמוד וחכמת הרפואה, עמ' 237, על האמת ההיסטורית של מעשה זה. [13] שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו. וראה עוד במאמרו של הרב נ.ש. שכטר, נועם, ה, תשכ"ב, עמ' קסה ואילך. [14] תוספתא נידה ד יז, ונידה ל ב. וראה על משמעות מקור זה בס' הרפואה והיהדות, עמ' 164. וראה עוד התייחסות חיובית לביתור גוויות לצורכי לימוד רפואה בספרו של

מלאכת-יד. [6] forensic medicine. [7] וראה עוד בס' הרפואה והיהדות עמ' 162-163, על הידיעות האנטומיות וביתור גוויות אצל היוונים הקדמונים. [8] הרפואה והיהדות, עמ' 163. [9] ד. מרגלית, דרך ישראל ברפואה, עמ' 476 ואילך. וראה עוד על הגישה המצרית הקדומה לנתיחת גוויות בס' הרפואה והיהדות, עמ' 161. [10] בכורות מה א. [11] חולין מט ב.

למניעת התפתחות מדע האנטומיה, עקב התנגדותה החריפה לכל ביתור של גוויות בני אדם¹⁵.

אחד האישים הראשונים שביצע נתיחת גוויות לצרכי לימוד אנטומיה היה האמן הגאוני ליאונרדו די-וינצ'י (1519-1452).

תחילת עידן ניתוחי מתים – ניתוחי מתים בצורה מסודרת החלו רק במאה ה-17 למנינים. בשנת 1238 הוציא הקיסר פרידריך השני פקודה, שאחת לחמש שנים ניתחו באוניברסיטה של סאלרנו באיטליה, שנחשבת לאוניברסיטה הראשונה בעולם, גווית אדם אחד בפומבי לתועלת לומדי הרפואה. למטרה זו השתמשו בגופות של עולי גרדום, וכן בחולים שנפטרו בבתי חולים. בשנת 1316 פורסם החיבור המודרני הראשון על אנטומיה על ידי הרופא מונדינו דה לוצי מבוֹלוֹניה שבאיטליה (1270-1323), אשר נחשב כרופא המודרני הראשון שביצע נתיחות מתים לצורכי לימוד אנטומיה. הספר היה מבוסס על ביתורי גוויות בפומבי¹⁶. ביתורי הגוויות במאה ה-17 למנינים היו עדיין נדירות, והן נערכו בפומבי, בגופם של פושעים בלבד, ובעיקר באוניברסיטאות באיטליה. נתיחות אלו התנהלו כהצגות וכהילולות, כאשר המשתתפים בניסוי אוכלים ושותים¹⁷. הציבור הרחב לא ראה בעין יפה ניתוחים אלו, ולעתים אף נהג באלימות כלפי החוקרים¹⁸.

האישי שנחשב לאבי האנטומיה המודרנית הוא אנדריאס וזאליוס (1514-1564), אשר ביצע נתיחות פומביות של גופות, ושינה את התפיסות האנטומיות המוטעות שהיו מקובלות מימי גלינוס.

ביתור גוויות כדרך מקובלת ללימוד האנטומיה נכנס לשיגרה אקדמית במרבית מדינות אירופה רק החל מהמאה ה-19¹⁹.

שוד קברים – בתחילת המאה ה-17 למנינים היה נפוץ מסחר בגוויות, ורבו שודדי קברים שהוציאו את הגוויות מקבריהן, ומכרו אותן בכסף רב לבתי ספר לרפואה ולחוקרים שונים. דבר זה היה נפוץ בצרפת, באנגליה ובארזה²⁰, והיה צורך לשכור שומרים מיוחדים, ולגדור את בתי הקברות²⁰. גם בעידן המודרני התפרסמו אירועים שונים של גניבת איברים ממתים לצורכי לימוד ומחקר, ללא ידיעת בני המשפחה²¹.

הסדרים חוקיים – במאה ה-20 למנינים החלו הסדרים חוקיים ביחס

וראה בשו"ת עין יצחק חיו"ד סי' לג – "היו מקרים שנגנבו בלילה כמה מתים מקבריהם לחתוך לצורכי הרפואה". וראה גם שו"ת שערי ציון (שטרנפלד) סי' לא, שהסכים לשינוי צורת הקבורה על מנת למנוע גניבת גופות מתים יהודיים. [21] דוגמא לכך היא גניבת מאות לבבות מתינוקות שנפטרו בבית החולים Hey Children's Hospital בבריסטול שבאנגליה, והעלמת מאות עוברים שנפטרו באותו בית חולים. לאחר גילוי ממצאים אלו בשלהי המאה

פילון האלכסנדרוני – De Special. leg. III, 117. [15] ראה להלן ברקע האתי. [16] ראה Singer C: *The Evolution of Anatomy*, 1925, p. 73. [17] הרפואה והיהדות, עמ' 168. [18] ראה בספרו של הרב מיכאל גרייבר, נתוח המתים לצרכי לימוד וחקירה מנקודת השקפת הדת הישראלית, תש"ג, עמ' טז. [19] הרפואה והיהדות, עמ' 169-168. [20] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 176, 175; מ. גרייבר, עמ' לא, והע' Hutchens MP, *JAMA* 278:1115, 1997; ו

לנתיחת גוויות בכמה מדינות באירופה. ההסדר המקובל היה לנתח גופות של חולים ערירים שנפטרו בבתי חולים, אשר אין להם קרובים, ואשר לא הודיעו במפורש מחיים שהם מתנגדים לנתחם לאחר מותם²².

ניתוחי מתים ביהודים בעבר – מתי
 ישראל היו מובאים לקבורה תמיד, אך בבתי החולים היהודיים בגרמניה היה כנראה מקובל לנתח מידי פעם מתים יהודיים באופן סודי, מבלי לגלות דבר לבני המשפחה, ומבלי שהדבר הגיע לידיעתם של הרבנים²³. דבר זה כנראה לא היה קיים בארצות מזרח אירופה, ובעיקר בפולין, מקום שחברות הקדישא וחברות "חסד של אמת" למיניהן היו פעילות מאד, ודאגו שאפילו מתים שלא היו להם קרובים, ואפילו מתים ערירים שלא מבני ישראל, יובאו לקבורה²⁴.

מספר שנים לאחר מכן, במחצית הראשונה של המאה ה-19 למניינם, החלו פוסקי ההלכה להתייחס לראשונה לעצם השאלה של ניתוחי מתים, כדי ללמוד על מחלתם של הנפטרים. הפוסק הראשון שדן בכך היה ר' יחזקאל לנדא²⁷, ואחריו נידונה השאלה על ידי ר' משה סופר²⁸. היבטים הלכתיים עקרוניים ומיוחדים בשאלת ניתוחי המת נידונו בהרחבה בוויכוח בין שנים מפוסקי הדור ההוא, ר' יעקב אטלינגר²⁹, ור' משה שיק³⁰.

המשך הדיון ההלכתי – רק במאה ה-20 למניינם תפסה שאלת ניתוחי המתים מקום נרחב ביותר בדיון ההלכתי והציבורי במרכזים היהודיים השונים בעולם.

בארה"ב, בשנת תרע"ו (1916), עורר ד"ר חיים ספיוואק, רופא בבית החולים לחולי שחפת בדנוור קולורדו, את שאלת ניתוחי המתים, ופנה לאגודת הרבנים של

בין הרופאים היהודיים המפורסמים בראשית העת החדשה היו שעסקו בעצמם בניתוחי מתים. ביניהם יש לציין את אמטוס לוזיטאנוס במאה ה-16 למניינם, ואת אברהם זכות לוזיטאנוס במאה ה-17 למניינם. יש המציינים את העובדה, שבשער הספר 'מעשי טוביה' משנת 1707 נמצא ציור המראה גוף פתוח באמצעותו²⁵.

שאלת יעבץ ח"א סי' מא. [27] בשו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי (התאריך לתשובה זו לא מצויין). וראה להלן בהרחבה. [28] בשו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו, בשנת תקצ"ו (1836). [29] בחוברת שומר ציון הנאמן, חוב' קטז, יח כסלו, תרי"ב (1852). וחוב' קבג, כח אדר תרי"ב, פורסם בשו"ת בנין ציון סי' קע-קעא. [30] בחוב' שומר ציון

ה-20 נפתחה חקירה משטרתית ומשפטית, והאחראים לכך נענשו. [22] ראה גרייבר שם, עמ' כח-ל. [23] ראה גרייבר, עמ' כט. [24] גרייבר שם עמ' ל. [25] ראה בנידון בס' הרפואה והיהדות, עמ' 174-175. וראה שם בהע' 170, ביחס לשאלה אם הרמב"ם עסק בנתיחת מתים לצורך לימוד אנטומיה. [26] שו"ת

לא כן לא יאפשרו ליהודים ללמוד רפואה. עניין זה אף גרם לפרעות ביהודים, ושימש טוענה לאנטישמים להתנפל על היהודים. לאור זאת פנו מספר עסקנים מהעיר קרקוב לרבנים רבים בפולין בשנת תרפ"ד (1924) לברר את עמדת ההלכה בנידון. כל הרבנים שנשאלו על כך הכריעו לאיסור³⁷. בשנת תרפ"ז (1927) התכנסו רבני פולין לוועידה על הנושא, ואף הם החליטו לאיסור³⁸, ופירסמו גילוי דעת נגד ניתוחי מתים לצרכי לימוד ומחקר³⁹. אכן, תוך מספר שנים נפרצה הגדר, ומתי ישראל נמסרו למחלקות לאנטומיה בבתי הספר לרפואה בלבוב (בשנת 1922), בוורשה (בשנת 1929), ובוילנה (בשנת 1930)⁴⁰. וועד הרבנים של וורשה פרסם החלטה ביום טז בשבט תר"ץ (1930), "שלמרות גודל הנחיצות של מתים לצורך לימוד הרפואה הנוגע לפיקוח נפש של האנושיות, אין אנו רואים שום מקור ויסוד למצוא היתר לעכב קבורת המת ולהלינו ולנוולו בידיים על פי דיני תורתנו הקדושה"⁴¹. המאבק בנושא ניתוחי המתים בפולין הלך וגבר, כאשר האוניברסיטאות חזרו ודרשו מהסטודנטים היהודיים לרפואה לספק להם גוויות של יהודים ללימוד אנטומיה, אחרת יגורשו מהאוניברסיטאות, ולא יורשו ללמוד

ארה"ב בשאלה זו³¹. הרב נחמיה מזיסון³² פירסם "קונטרס בעד החיים אל המתים", להתיר ניתוח מתים לצורך לימוד רפואה³³, והרב שמעון אלבוים משיקגו יצא נגדו בחוברת "תשובה על דבר חנוטת המתים"³⁴. באותה שנה הצטרפו רבנים אחדים בארה"ב לוויכוח על שאלת ניתוחי המתים³⁵, ובשנת תרע"ז (1917) התפרסם גילוי דעת של חברי אגודת הרבנים בארה"ב נגד ניתוחי מתים לצורך לימוד ומחקר³⁶. גילוי דעת זה התבסס על חוות דעת של וועדת רבנים מיוחדת שנבחרה על ידי אגודת הרבנים להכרעה בשאלת ניתוחי המתים. הוועדה היתה מורכבת מהרבנים שלום אלחנן הלוי יפה מניו-יורק, אברהם נחמן שווארץ מבולטימור, אליעזר סילבר מהריסברג, אליעזר מאיר פרייל מטורונטו, ודב רעוועל מניו-יורק. הוועדה החליטה לאסור ניתוחי מתים, ואגודת הרבנים אישרה את החלטתם.

בפולין הפכה שאלת ניתוחי המתים לבעייתית במיוחד החל משנת תרפ"ב (1922). באותה שנה דרשו מנהלי האוניברסיטאות בוורשה, וילנה ולבוב, שהסטודנטים היהודיים לרפואה יספקו גופות של יהודים ללימוד אנטומיה, שאם

ספר אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 303 ואילך, אות יא. [36] יגדיל תורה, שנה ט, קוני' א, ניסן תרע"ז. [37] ראה על יוסף קראקא' בספרו של גרייבר עמ' לב ואילך. [38] ראה שו"ת אור המאיר סי' עד; ירחון שערי ציון, אייר-סיון, תרפ"ז, שנה ז סי' מג, ושם נכתב שהסכימו לאיסור גם הג"ר דן רפאל פלאצקי, והג"ר דוד שפירא מקאוונא. [39] שערי ציון, סיון תרפ"ז. [40] ראה גרייבר, עמ' מח. [41] ההחלטה מצוטטת במלואה

הנאמן חוב' קבא, ל שבט תרי"ב, פורסם בשו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח. [31] ראה שו"ת מלכי בקודש ח"ג עמ' 6 ואילך. [32] עורך העתון Jewish Tribune בפורטלנד שבאורגון. [33] ראה גרייבר שם, עמ' מא. [34] גרייבר, עמ' מא. [35] הוויכוח בין רבני אמריקה התנהל במשך מספר שנים מעל דפי המאסף התורני יגדיל תורה (משנה ח, תרע"ז עד שנה י, תרע"ט) – ראה בסקירה הביבליוגרפית של הרב ק. כהנא,

נחוץ לגילוי מחלות ומניעתן. במקרים אלה לא היתה התנגדות מצד הרבנות.⁴⁴

בשנת תש"ז (1947), בעת הייסוד בפועל של הפקולטה לרפואה באוניברסיטה העברית, פנו הנהלות האוניברסיטה וההסתדרות המדיצינית הדסה בשאלה בנידון לרבנות הראשית לישראל.⁴⁵ במשא ומתן שהתקיים בין הרב הראשי לישראל, הגרי"ה הרצוג, והרב הראשי לירושלים הגרצ"פ פרנק, לבין הנהלת "הדסה", בראשותו של מנכ"ל הדסה פרופ' יסקי, הושג הסכם לפיו מותרים ניתוחי מתים בתנאים הבאים: כאשר יש בהם צורך לרפואה משפטית; כאשר לא ניתן היה להגיע לאבחנת סיבת המוות בחיים, ובתנאי שהדבר יאושר בכתב על ידי שלושה רופאים; כאשר הנתיחה עשויה להציל חיים של חולים אחרים בפועל, ובתנאי שהדבר יאושר בכתב על ידי שלושה רופאים; כאשר הנתיחה דרושה לבירור מחלה תורשתית לשמירת בריאותם של קרובי הנפטר שנותרו בחיים. כל זאת בתנאי שינהגו בגופה בכבוד הראוי בעת ביצוע הנתיחה, ובתנאי שימסרו לחברה קדישא לקבורה את הגופות על כל חלקיהן.⁴⁶ כמו כן נקבע בהחלטת הרבנות הראשית לארץ ישראל במועצתה המורחבת, שאין הרבנות הראשית מתנגדת שבגופותיהם של אלה אשר הסכימו לזה מחיים בכתב, חתום על ידיהם מרצונם הטוב, ישתמשו לניתוחים

רפואה. ואמנם בשנת תרצ"ו (1936) נקבע באופן רשמי בפקולטה לרפואה של פוזנן "שהמועמדים בני דת משה לא יוכלו לגשת אל הבחינות, מפני שהקהילה היהודית לא המציאה מתי ישראל". נציגי היהדות הדתית עמדו בתוקף נגד כפיה זו, אך בהדרגה חל כרסום במצב, ומתים יהודים שונים אמנם נמסרו לנתיחה לצורך לימוד אנטומיה.⁴²

בישראל עלתה הבעיה בחריפות רבה בעקבות הקמתה של האוניברסיטה העברית, שקמה בירושלים בשנת תרפ"ה (1925). במשך כעשרים שנה התעכבה פתיחתה של פקולטה לרפואה באוניברסיטה העברית בגלל הקושי למציאת פתרון הולם לבעית ניתוחי המתים. באביב תרפ"ח נפטר פרופ' דולזנסקי, שהיה מייסד כתב העת "הרפואה", בגלל דלקת מוגלתית בדרכי המרה והכבד. לפני מותו הוא ציווה את גופו למדע, ולאחר מותו בוצעה נתיחה בגוויתו בהסכמת הרבנות הראשית בירושלים. דבר זה נעשה על פי הסבר שניתן לרבנים שיש בנתיחה זו תועלת לחולים דומים לו. הוא גם דרש שהשלד שלו יימסר לרשות המכון לאנטומיה, אך דבר זה לא מומש, כי לא היה קיים באותה עת מכון כזה.⁴³ על פי הנתונים מאותה תקופה היו מבצעים ניתוחי מתים מזמן לזמן, אך רק כאשר קרובי המת הסכימו לכך, ולאחר שהבהירו לרבני העיר שהדבר

הגרי"ה הרצוג, קול תורה, סיוון-תמוז תש"ז עד ניסן-אייר תש"ט, שנה א-ג; שו"ת משפטי עזיאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. [46] ראה נוסח ההסכם בנספח לערך זה.

בספרו של גרייבר, עמ' מט. [42] על השתלשלות העניינים משנות ה-30 ואילך בפולין – ראה בספרו של גרייבר עמ' נ ואילך. [43] י.ל. רוקח, הרפואה, 28.4.1930. [44] י.ל. רוקח, שם. [45] ראה תשובתו בהמשכים של

יוגבלו הנתיחות לאחר המוות רק למקרים שצפויה תועלת להצלת חיים, או לצורך השתלת איברים, וכמו כן דרשה את הבטחת מעמדה של המשפחה בהחלטה אם לנתח את המת, למעט מצבים שבאי הנתיחה יש חשש לפגיעה בציבור, או שיש חשש שנעשתה טעות רפואית משמעותית בטיפול בחולה. הצעות אלו עברו שינויים והתאמות שונות, ודיונים רבים בכנסת ובממשלה⁵⁰. כל ההצעות למיניהן נדחו במשך שנים, ובעיקר היתה התנגדות חריפה מצד הרופאים לתקן את החוק על ידי תוספת הדרישה להסכמת המשפחה. התנגדותם נבעה מתוך הנחה, שבמקרה כזה ירד אחוז הנתיחה לפחות מ-10%, בגלל הצפי להתנגדות עזה של משפחות לניתוחי מתים.

בשנת תשכ"ו (1966) התפרסמו גילויי דעת של רופאים דתיים, ושל אגודת אנשי מדע שומרי תורה, בקריאה לחברי הכנסת לחוקק חוק שימנע נתיחות מתים ללא הסכמה מפורשת של המשפחה, להקפיד על נתיחות הכרחיות בלבד, ולנהוג כבוד במת⁵¹.

ביום א' דר"ח מרחשוון תשכ"ז (1967) התפרסם פסק דין של רבני ישראל בעניין ניתוחי מתים, וזהו נוסח פסק הדין:

אנטומיים לצורכי לימוד הרפואה בבית הספר לרפואה, בתנאי שישמרו על החלקים המנותחים להביאם לקבורה בכבוד כדין תורה⁴⁷.

במשך הזמן החלו לבצע ניתוחי מתים בישראל ללא הסכמת הרבנים, ואף ללא הסכמת הקרובים⁴⁸. התנהלו מאבקים פוליטיים וציבוריים חריפים ואף אלימים, ולשם כך הוקמה וועדה ציבורית להגנת כבוד האדם, אשר פרסמה במשך תקופה ארוכה בטאון מיוחד בשם "במאבק על כבוד האדם". הדים למצב בארץ הופיעו בעתונות הכללית בארץ ובתפוצות, ואפילו בספרות המקצועית העולמית⁴⁹. לפיכך, בחודש טבת תשכ"ב (1962) הוקמה על ידי משרד הבריאות וועדה מיוחדת של רופאים ורבנים בהרכב הבא: הרבנים – הגר"י אריאלי, והגר"א כהנא שפירא; הרופאים – פרופ' ח. אונגר, פרופ' א. דה-פריס, ד"ר מ. חן, ד"ר מ. יהל, פרופ' ח. שיבא, ד"ר פ. שלזינגר. כמו כן השתתפו העו"ד נ. ליפשיץ, ד"ר מ. מאיר, עו"ד א.ל. גלובוס, ועו"ד ש. רוזנטל. ד"ר יהל נבחר כיו"ר הוועדה. הוועדה דנה בהיבטים הרפואיים, ההלכתיים והציבוריים של הבעיה. הוועדה נפגשה עשרות פעמים, ושמעה עדויות של 14 מומחים שונים. הוועדה הציעה תיקונים לחוק האנטומיה והפתולוגיה, שעל פיהם

[47] ראה – מ.ד. זילברשטיין, יבנה, ניסן תשי"ט, עמ' 214 ואילך; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. על הרקע להסכם זה – ראה הרב ק. כהנא, המעיין, ז(ב), טבת תשכ"ז, עמ' 49. תנאים אלו הפכו להיות חוק האנטומיה והפתולוגיה משנת 1953 – ראה בנספח. [48] ראה גרייבר, עמ' נר-נו. [49] ראה – Sohn D, *NY State J Med*

68:398, 1968; *Medical World News*, June 1967, p. 45; Rosner F, *Tradition* 11:43, 1971. [50] ראה על הנוסחאות השונות בספר Rosner F, *Modern Medicine and Jewish Ethics*, 1986, Ch. 20. [51] ראה תורה ומדע, ד, מנחם אב תשל"ד, עמ' 88-90; ספר אסיא, א, תשל"ו, עמ' 209-208.

"בהיות שגדלה הפירצה בניתוחי מתים, אנו מביעים דעתנו כי ניתוח מתים בכל דרך שהיא, אסור לפי דין תורה. ואין מקום להיתר אלא באופן של פיקוח נפש מידי, וזאת רק בהסכמה לכל מקרה ומקרה של רב מובהק המוסמך לכך. פסק דין זה מהווה אזהרה נגד חקיקת חוק בניגוד להאמור בו".

בפעולות למניעת הגזירה של ניתוחי מתים בארץ ישראל. על קריאה זו חתמו 38 ראשי ישיבות ואדמו"רים מישראל, והצטרפו אליהם 15 רבנים מאירופה, ו-22 ראשי ישיבות ואדמו"רים מארה"ב.

חתמו על פסק דין זה 356 רבנים, דיינים, וראשי ישיבות מכל גווי הציבור הדתי, ובראשם שני הרבנים הראשיים דאז, הגר"י ניסים, והגר"י אונטרמן, ועמם הגר"י אברמסקי, נשיא וועד הישיבות.

הוויכוחים והדיונים הציבוריים ביחס לניתוחי מתים בישראל היו מהחריפים והחמורים שידעה המדינה, וכללו הפגנות אלימות, עצרות המוניות, חוברות הסברה, כתבי פלסטר, מאבקים בכנסת, ומשברים ממשלתיים. נוצר משבר אימון חמור ביותר בין הרבנים לבין קהילת הרופאים סביב נושא זה, ונאמנות הרופאים נפגעה בצורה חמורה בעיני הרבנים⁵². היו ידיעות כי רופאים חותמים על מסמכי הסמכה לביצוע נתיחות לאחר המוות בצורה עיוורת ומראש, כדי למלא באופן רשמי את דרישת החוק לחתימת שלושה רופאים, אך מבלי לבדוק את נחיצות הנתיחה. מאידך, היתה התנגדות חריפה מצד הרופאים להרשות נוכחות רבנים, או רופאים דתיים מטעם הרבנות, שישתתפו בתהליכי קבלת ההחלטות לביצוע נתיחות. מצב זה הביא להחמרה באיסור הנתיחות אפילו במצבים שמצד ההלכה יש להם היתר. המאבקים הציבוריים החריפים והממושכים הביאו בסופו של דבר לתיקון חוק האנטומיה והפתולוגיה בשנת 1980, אשר כלל בעיקר את הדרישה לקבלת הסכמת המשפחה לכל נתיחה⁵³.

מועצת הרבנות הראשית לישראל התכנסה ביום כט בניסן תשכ"ז (1967), בהשתתפות חברי הרבנות הראשית, דייני בית הדין הרבני הגדול, ורבנים מערי ישראל לדיון בבעיית ניתוחי המתים. המועצה החליטה:

"א. לא ייתכן כל הסדר של פשרה בשאלת ניתוחי המתים בניגוד לדין.

ב. המועצה קובעת, כי ניתוח אדם לאחר מותו שלא הסכים בכתב במפורש לניתוחו, או משפחתו לא הסכימה בכתב לניתוח מהווה כפייה לעבור על הדת".

בחנוכה תשכ"ח התפרסמה "קריאת קודש של גדולי ומאורי הדור שליט"א בארץ ובתפוצות", אשר קראה לכל אחד ואחד לפעול ולעשות כפי כוחו לסייע

היקף הדיון ההלכתי — מאז תחילת הדיון ההלכתי בנושא ניתוחי המתים

[52] ראה — הרב י. יעקובוביץ, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' סא ואילך. [53] ראה בנספח.

רמת הטיפול הרפואי של הרופא; לימוד התופעות החולניות בחולה שנפטר, כדי לסייע בטיפולם של חולים עם מחלות דומות; בירור מצבים תורשתיים, כדי לסייע לקרובי הנפטר.

נכתבו מאות תשובות בנידון⁵⁴. כמו כן כמעט כל הבטאוניס ההלכתיים בארץ ובעולם הקדישו מקום נרחב לדיונים בין רבני הדור בסוגיה זו⁵⁵.

ג. רקע מדעי

מחקר רפואי — למטרה זו מספר תת-קבוצות: חקר גורמי המחלות ואופני התפתחות המחלות; זיהוי ואיפיון מחלות חדשות; בירור והכרת תופעות הלוואי וההשפעות של תרופות וטיפולים ניסיוניים; בדיקת היעילות והאמינות של שיטות איבחון חדשות; רכישת ידע אפידמיולוגי, היינו לימוד התחלואה באוכלוסיות מסוימות מבחינת הגיל, המין, המוצא וכיוצ"ב; וחקר מחלות זיהומיות וסביבתיות.

מטרות הנתיחה לאחר המוות⁵⁶:

לימוד והכשרה של סטודנטים לרפואה ומתמחים ברפואה — מטרה זו מתחלקת למספר תת-קבוצות: לימוד אנטומיה, היינו המבנה התקין של איברי הגוף ורקמותיו השונים; לימוד פתולוגיה, היינו הסטיות במבנה התקין של מערכות הגוף, והסיבות למחלות; רכישת מיומנות ניתוחית למתמחים במקצוע הכירורגיה.

רפואה משפטית — מטרה זו מיועדת לסייע לבית המשפט בקביעת סיבת המוות, כאשר הוא קרה בנסיבות בלתי טבעיות. דבר זה חשוב בקביעת מעשים פליליים שהביאו למותו של האדם במשפטי רצח, וכן בקביעת זכאותם של

איבחון המחלה ממנה נפטר החולה — מטרה זו מתחלקת למספר תת-קבוצות: ניטור וביקורת אודות נכונות או אי-נכונות הממצאים ושיקולי הדעת הרפואיים בעת היות הנפטר בחיים, והסקת מסקנות לימודיות על הטיפול בו, בכדי לשפר את

תרפ"ה-תרפ"ז (ק. כהנא, שם, אות טז); הפוסק, תל-אביב, משנת תש"א (ק. כהנא, שם, אות מב); הפרדס, שיקגו, שנת תש"ב (ק. כהנא, שם, אות מג); קול תורה, ירושלים, בשנים תשי"ז-תשט"ו (ק. כהנא, שם, אות נ); אור המזרח, ניו-יורק, בשנים תשט"ז-תשל"ג (ק. כהנא, שם, אות סא); נועם, ירושלים, תשי"ך-תשל"ח (ק. כהנא, שם, אות סז); הדרום, ניו-יורק, בשנים תשכ"א-תשכ"ח (ק. כהנא, שם, אות עא); סיני, ירושלים, בשנים תשכ"ד, תשל"א (ק. כהנא, שם, אות עד); המעין, ירושלים, בשנים תשכ"ז-תשמ"א (ק. כהנא, שם, אות פב); אסיא, ירושלים, בשנים תשל"ל-תשל"ח (ק. כהנא, שם, אות פט). כמו כן נדפסו מאמרים בודדים בנושא זה בבטאוניס נוספים. [56] ראה

[54] סקירה ביבליוגרפית רחבה וממצה על התשובות הנוגעות לשאלת ניתוחי מתים פורסמה על ידי הרב קלמן כהנא לראשונה בחוברת המעין, ז(ב), טבת תשכ"ז. לאחר מכן נוספו על ידו השלמות בהמעין, ז(ג), ניסן תשכ"ז; תורה ומדע, ד(ב), מנחם-אב, תשל"ד, עמ' 92 ואילך; ספר אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 303 ואילך. מאז סקירתו הממצה נוספו עוד תשובות ומאמרים חשובים בנידון. [55] שומר ציון הנאמן, בשנים תרי"ב-תרט"ז (בסקירה הביבליוגרפית של הרב ק. כהנא, אות א); יגדיל תורה, ניו-יורק, בשנים תרע"ו-תרע"ט (ק. כהנא, שם, אות יא); תל תלפיות, בודפסט, משנים תרפ"ד-תרפ"ה (ק. כהנא, שם, אות טו); שערי ציון, ירושלים, שנים

איבחוניים הולכים וגדלים. מצד אחד, מעוררת עובדה זו ספק בתועלת המעשית של הנתיחות לאחר המוות, שהרי למרות הנתיחות המרובות שבוצעו לא חל שיפור ביכולת האיבחון הקליני. אך מאידך גיסא ניתנו מספר הסברים לעובדה זו, אשר מוכיחים את הצורך בהמשך הנתיחות: ירידה בשגיאות ישנות לעומת עליה בשגיאות חדשות, על רקע של איבחונים מתקדמים; עליה בשגיאות של גילאים מבוגרים יותר, עם העליה בגיל הנפטרים; עליה במספר הטעויות של בתי חולים קהילתיים לעומת בתי חולים אוניברסיטאיים, ועוד.

ירידה בשיעור הנתיחות לאחר המוות — בשנים האחרונות מסתמנת ירידה משמעותית במספר נתיחות המתים בכל העולם⁶². לדוגמא: בארה"ב בשנת 1946 היה שיעור הנתיחות לאחר המוות בבתי החולים 50%, בשנת 1964 — 41%, בשנת 1975 — 22%, ובשנת 1989 — 11.5%⁶³; בסקוטלנד — ירידה מכ-50% בשנת 1961, לכ-23% בשנת 1974⁶⁴; באנגליה ובווילס שיעור הנתיחה לאחר

יורשיו לדמי ביטוח חיים. כמו כן נעשים לעתים נתיחות לאחר המוות כדי לזהות את המת⁵⁷.

השתלת איברים — נתיחה להשגת חלקים מן המת, כדי לטפל באנשים החסרים חלקים אלו⁵⁸.

חשיבות הנתיחה לאחר המוות — אין ספק שהנתיחות לאחר המוות תרמו תרומה חשובה מאד להתקדמות מדע הרפואה על ידי ביסוס הידע האנטומי והפתולוגי והעמקתו, ועל ידי שיפור הבקרה הרפואית על אבחנות רפואיות מוטעות. ואמנם בעבודות שונות הודגמו טעויות באבחנה הקלינית בהשוואה לממצאים בנתיחה שלאחר המוות בשיעור של כ-50%⁵⁹. מרבית הטעויות היו בעלי ערך אקדמי בלבד, ללא משמעות טיפולית, אך בכ-10% היו הטעויות בעלי משמעות מעשית⁶⁰. אחוז זה של טעויות לא השתנה במשך כשלושים שנה, למרות השינויים המדעיים הכבירים ברפואה באותה תקופה⁶¹. עובדה זו ממשיכה להיות נכונה אפילו בשנים האחרונות, למרות שיפורים

וולמן מ, הרפואה, קו:48, 1984; *BMJ* ;Lauder I, Hill 303:1214, 1991. [61] Goldman, שם; RB and Anderson RE, *Ca Cancer J Clin* 42:456, 1992. [62] ראה — Roberts WC, *N Engl J Med* 299:332, 1978; McPhee SJ & Bottles K, *Am J Med* 78:107, 1985; Council on Scientific Affairs, *JAMA* 258:364, 1987; Boers M, *Am J Med* 86:322, 1989; Hill RB & Andersson RE, *Milbank Q* 69:51, 1991. [63] Roberts WC, *N Engl J Med* 299:332, 1978; Pollock DA, et al, *JAMA* 269:1525, 1993; Lundberg GD, *JAMA* 271:317, 1994. [64] Cameron HM, et al, *BMJ* 1:1577, 1977

ד. ארליך, תורה ומדע, ד:73, תשל"ד; Roberts WC, *N Engl J Med* 299:332, 1978. [57] על תולדות הענף של רפואה משפטית ומטרתיה — ראה Corder SM, *Lancet* 344:799, 1994. על שיטות העבודה של ענף רפואי זה ראה — Randall BB, et al, *Arch Pathol Lab Med* 122:1056, 1998. [58] ראה ע' השתלת איברים. [59] ראה — Goldman L, et al, *N Engl J Med* 308:1000, 1983; McPhee SJ and Bottles K, *Am J Med* 78:107, 1985; Landefeld CS, et al, *N Engl J Med* 318:1249, 1988. [60] Goldman, שם. וראה ער — Britton M, *Acta Med Scand* 196:211, 1974

למרות המלצות הקולג' המלכותי של רפואת נשים ומיילדותית והקולג' המלכותי של הפתולוגית, שיש לשאוף ל-100% נתיחות של עוברים או יילודים מתים, ואין לקבל שיעור פחות מ-75%, הרי שבפועל יש אזורים שבהם שיעור הנתיחות של עוברים ויילודים מתים הוא פחות מ-71.50%.

יש לציין, כי נתיחת עוברים שנפלו או יילודים שמתו, יכולה לתרום להבנת סיבת המוות באחוזים ניכרים מעבר להערכה הקלינית. במחקר אחד נבדקו תוצאות הנתיחה לאחר המוות של עוברים שנפלו אחרי שבוע הריון 20, ושל יילודים עד גיל חודש שנפטרו בתוך 48 שעות מלידתם. נמצא כי ב-44.7% מכלל הנתיחות נמצאו ממצאים משמעותיים שהיו שונים מהאבחנה הקלינית לפני הנתיחה, או שהוסיפו נתונים משמעותיים על הנתונים הקליניים הראשוניים⁷².

סיבות לירידה בשיעור הנתיחות לאחר המוות – החוקרים מציינים מספר סיבות לירידה המשמעותית בשיעור הנתיחות לאחר המוות: התנגדות המשפחות בגלל סיבות דתיות, רגשיות, חברתיות ואחרות. אכן מגמות אלו בוודאי אינן אחידות

המוות בסוף שנות ה-80 היה כ-25%, מתוכם כ-90% היו לפי דרישת חוקר מקרי מוות⁶⁵; בצרפת ירד שיעור הנתיחה לאחר המוות מ-15.4% בשנת 1988 ל-3.7% בשנת 1997⁶⁶. גם בישראל חלה ירידה משמעותית בשיעור הנתיחות לאחר המוות, ולדוגמא בבית החולים שיבא בתל-השומר היתה ירידה מ-700 נתיחות לשנה בשנות ה-50 של המאה ה-20 ל-150 נתיחות בשנה בשנות ה-80⁶⁷. שיעור נתיחות המתים בבתי חולים בישראל בשלהי המאה ה-20 עומד על אחוזים בודדים בלבד.

אמנם שיעורי הנתיחה לאחר מוות בגין פציעה/חבלה או חשד לרצח/התאבדות הוא גבוה בהרבה, ונע בין המדינות בארה"ב בין 60%-100%⁶⁸.

הירידה בשיעור הנתיחות לאחר המוות כוללת גם את היילודים, ובסקר גדול שפורסם בראשית המאה ה-21 בארה"ב נמצא כי בעוד שבשנים 1984-1988 היה שיעור הנתיחה לאחר המוות של יילודים בגובה 71.2%, הרי שבשנים 1989-1993 היה השיעור רק 47.7%⁶⁹, אם כי על פי סקרים אחרים עדיין היה שיעור הנתיחה של יילודים יותר מ-70%⁷⁰. באנגליה,

שונים בנדון – ראה Editorial, *Lancet* Pollock DA, et al, [68] 344:1517, 1994 Kumar P, et al [69] *JAMA* 269:1525, 1993 al, *Arch Pediatr Adolesc Med* 154:38, 2000 [70] Saller DN, et al, *JAMA* 273:663, 1995 Cartledge PHT, et al, *BMJ* 310:155, [71] Chiswick M, *BMJ* 310:141, 1995 Saller DN, et al, *JAMA* [72] 1995 273:663, 1995

Ashworth TG, *J Clin Pathol* 44:265, [65] Chariot P, et al, *Arch Pathol* [66] 1991 *Lab Med* 124:739, 2000 [67] א. ברשק וי. קופולוביץ, הרפואה קלד: 807, 1998. וראה עוד סיכומי נתונים על הירידה בשיעור נתיחות לאחר המוות בעולם – Svendsen E and Hill RB, *Arch Pathol Lab Med* 111:846, 1987 במדינות אחדות נמצאה ירידה ניכרת בשיעורי הנתיחה לאחר המוות בעקבות חקיקת חוקים

לאור ההתקדמות הרבה שחלה בשנים האחרונות באמצעי איבחון, הדמיה והמחשה. ביתר פירוט – לצורכי הוראת אנטומיה ופתולוגיה ניתן להשתמש כיום באמצעי המחשה משוכללים, שאינם נופלים מהבדיקות הנעשות בגוף המת, ולעיתים אף עולים עליהם. במיוחד יש לציין דגמים משוכללים, ותוכנות מחשב מתוחכמות. לאור זאת גם השתנה החוק בארה"ב, ואין בתי החולים חייבים עוד לבצע ניתוחי מתים כדי לזכות להכרה ולסינוף אוניברסיטאי⁷⁷; לצורכי איבחון קליני של מחלות ניתן להגיע כיום לדיוק רב בעוד החולה בחיים בעזרת בדיקות ואמצעים משוכללים: אמצעי הדמיה משוכללים, כגון אולטרא-סאונד, טומוגרפיה ממוחשבת, תהודה מגנטית ועוד, בדיקות מעבדה מתוחכמות בדם, בשתן, בצואה, בנוזל השדרה וכיו"ב, הכוללות בדיקות תססים⁷⁸, בדיקות גנטיות, בדיקות זיהומיות וכיו"ב, בדיקות דגימות מרקמות שונות באזורים שונים בגוף⁷⁹, וכיו"ב⁸⁰.

יתר על כן, נדיר מאד שהקלינאי אשר טיפל בנפטר בחייו יהיה נוכח בעת הנתיחה שלאחר המוות⁸¹, ובדרך כלל מגיעות תוצאות נתיחה כזו לידיעת הקלינאים מאוחר, וללא יכולת יישומית ולימודית יעילה⁸²; בדרך כלל אין

בעולם, ובמדינה כמו שבדיה דווח כי 84% מהאוכלוסיה מסכימים לנתיחה אחר המוות בגופם; 80% מסכימים לכך ביחס לקרוב משפחה; אך רק 15% מסכימים לתרום את גופם ללימוד אנטומיה⁷³. באנגליה, 35% מהמשפחות של נפטרים סרבו להסכים לניתוח קרובם המת⁷⁴. וביחס לייולדים נמצא סקר אחר שבו הסכימו 62% מההורים לנתיחה לאחר המוות של יילודים שנפטרו בשלהי המאה ה-20⁷⁵; חוסר מוטיבציה של הקלינאים לבקש נתיחות לאחר המוות, בגלל ההערכה שהן לא יקדמו את ידיעותיהם, או בגלל החשש לגלות את טעותם, או בגלל חשש לתביעות על רשלנות רפואית; שינויים דמוגרפיים במיקום מותם של חולים, כאשר יותר חולים מתים בתיים או במוסדות לזקנים, ולא בין כתלי בתי חולים; חוסר מוטיבציה של הפתולוגים לבצע נתיחות לאחר המוות בגלל המאבקים הכרוכים בהשגת הסכמה לנתיחות כאלו, חוסר תיגמול מתאים, והתעניינותם בשטחי מחקר אחרים; עלות גבוהה של נתיחות לאחר המוות, שבדרך כלל לא מתוגמלות על ידי חברות ביטוח או מענקי מחקר⁷⁶.

אכן, הסיבה העיקרית לירידה בשיעור הנתיחות לאחר המוות נובעת מההנחה שיש תועלת מועטה בנתיחות אלו כיום,

Goldman L, et al, *N Engl J Med* – enzymes [78]. 308:1000, 1983.
[79] biopsy. [80] ראה מאמרו של ד. ארליך, אסיא, ג, תשמ"ט, עמ' 290. וראה *JAMA* Lauder I, *BMJ* – [81] 233:441, 1975
Whitty P, et – [82] 303:1214, 1991
al, *BMJ* 303:1244, 1991

[73] ראה Sanner M, *JAMA* 271:284, 1994
[74] Cameron HM, et al, *BMJ* 281:985, [75] 1980.
McHaffie HE, et al, *Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed* 85:F4, 2001
[76] Roberts WC, *N Engl J Med* – ראה Thomas KB and עוד 299:332, 1978
[77] Weller RO, *BMJ* 308:1054, 1994 ראה

הנוגעים לתהליכי הזדקנות⁸⁸.

חשיבות מיוחדת יש לנתיחות של עוברים ויילודים מתים כדי לברר את סיבת מותם, שלעתים יש לכך השלכות לגבי ההריונות הבאים, ולגבי קרובי משפחה אחרים, בעוד שלא ניתן לברר את סיבת המוות של העוברים או היילודים בדרכים אחרות⁸⁹.

הגברת מודעות לנתיחות – אי לכך הוצעו דרכים שונות להגברת המודעות לצורך בנתיחות, ולשיטות שונות לקבלת הסכמות רבות יותר לנתיחות⁹⁰.

יש מהמדענים והרופאים הסבורים, שיש לשאוף לשיעור של 100% נתיחות מתים. גישה זו איננה מוצדקת לא מבחינה מדעית, ולא מבחינה אנושית. שכן נתיחות רבות וחוזרות באותה מחלה אינן מוסיפות דבר, כמו שחזרה על ניסוי מוכח אלף פעמים, לא מוסיפה דבר במקום שפעמים בודדות מספיקות⁹¹.

יש שהציעו שעל הפתולוגיה להתרכז במספר מוגבל של נתיחות, שלא ניתן היה להגיע לתוצאות מתאימות בעוד הנפטר בחיים, וכאשר צפוי שהנתיחה תתרום

בתוצאות הנתיחה חידושים לעומת מה שהיה ידוע או לא ידוע לפני מותו של המנוח; מצב שכוח הוא שדווחי הפתולוגים לוקים בחסר, והם שטחיים וקצרים, כך שאינם משיגים את המטרה שלשמם נדרשה הבדיקה⁸³; לעיתים קרובות אין הנתיחה מספקת תשובות לשאלות שהקלינאי שאל⁸⁴.

ואמנם לא מעטים הם הרופאים, המדענים ואפילו הפתולוגים אשר סבורים כי הצורך בנתיחות לאחר המוות הצטמצם ביותר בשנים האחרונות⁸⁵.

צורך בנתיחות – לעומת זאת, סבורים הפתולוגים כי גם בעידן המודרני הנוכחי יש עדיין חשיבות רבה לנתיחות לאחר המוות, ולא רק ללקיחת דגימות מרקמות (ביופסיה) אלא לנתיחות מלאות⁸⁶. חוקרים רבים מתריעים על ההשפעה השלילית שיש למיעוט הנתיחות לאחר המוות על הנתונים האפידמיולוגיים של מחלות שונות, ובעיקר מחלות ממאירות⁸⁷. הירידה בשיעור הנתיחות לאחר המוות משפיעה באופן שלילי גם על המחקר הרפואי, ובעיקר בתחומים חדישים של הרפואה, כמו מחלת איידס, השתלות איברים, תרופות נגד מחלות ממאירות, וכן מחקרים

Veress B and Alafuzoff I, *Hum Pathol* [87] 25:140, 1994; Szende B, et al, *Hum Exp Editorial*, [88] *Toxicol* 13:671, 1994 Saller DN, et [89] *Lancet* 344:1517, 1994 – [90] al, *JAMA* 273:663, 1995 Saracci R, *BMJ* 303:898, 1991; Hershey CO, *Am J Med* 92:82, 1992; Lauder I, *BMJ* Wearn JT, *J Med* [91] 303:1214, 1991 *Education* 36:113, 1961; King LS, *JAMA* .191:1078, 1965

[83] ראה – Lauder I, *BMJ* 303:1214, 1991
[84] ראה – Edwards JE, *Mayo Clin Proc* 56:457, 1981
[85] ראה – Angrist A, *JAMA* 193:86, 1965; Davidson CS, *JAMA* 193:813, 1965; Cameron HM, et al, *BMJ* 1:1577, 1977; Goodale F, *Am J Clin Pathol* 69:260, 1978; Abronheim JC, et al, *JAMA* 250:1182, 1983; Geller SA, *Sci Am* – [86] ראה לדוגמא – 248:110, 1983
Kleiner DE, et al, *Lancet* 346:945, 1995

העולם השניה, באו כמעט כל הגוויות בבתי הספר לרפואה מן העניים או ממתים במוסדות לחולי נפש. דבר זה בא לידי ביטוי בוטה בחקיקה בשנת 1832, שלפיה מותר היה לנתח מת ערירי מבתי עניים בתמורה להוצאה הכספית של קבורה⁹⁷.

בשלהי המאה ה-20 באו מרבית הגוויות הללו מאנשים שציוו את גופם למדע. במחקר שבדק את הסיבות לתרומת גוויות למדע הסתבר כי בנוסף לגישות אלטרואיסטיות היו גם מניעים של רצון להימנע מטקסי קבורה, למנוע בזבוז של החומר הגופני, ולחסוך את הוצאות הקבורה. תרומות הגופות היו למטרות לימוד ולמטרות מחקר⁹⁸.

ד. פרטי דינים

1. מקורות ראשוניים

סוגיות היסוד – רוב ככל הפוסקים שדנו בנושא של ניתוח המת התייחסו למספר סוגיות המהוות את היסוד לדיון בשאלה זו:

”מעשה בבני ברק באחד שמכר בנכסי אביו ומת, ועמדו עליו בני המשפחה וערערו לומר קטן היה בשעת מיתה (ולפיכך אין ממכרו ממכר), ובאו ושאלו

תרומה משמעותית⁹².

יש המציעים לנצל את ניתוח המת המבוצעים כחלק מהרפואה המשפטית לצורך מחקר רפואי-פתולוגי. אכן, יש מדינות שאסרו באופן חוקי את השימוש ברקמות שנתקבלו ברפואה משפטית לצרכים שאינם נוגעים ישירות למטרת הנתיחה המשפטית⁹³. בין המומחים ברפואה משפטית חלוקת הדעות על המוסריות בשימוש בחלקי גופה ממתים שנבדקו במסגרת רפואה משפטית לצורך לימוד או מחקר⁹⁴.

דרכים חלופיות – עם התפתחות אמצעי הדמיה משוכללים⁹⁵ היו שהציעו, ואף ביצעו, שימוש באמצעי הדמיה אלו כדי להגיע לאבחנה לאחר המוות, ללא צורך בביתור הגוויה. יש הסבורים, שבדיקות כאלו יכולות להגיע לדיוק של קרוב ל-100% באבחנות לאחר המוות, בהשוואה לנתיחה פתוחה ומלאה של הגוויה. כמו כן יש בשימוש באמצעי הדמיה כאלו כדי לאתר במדויק את האזור הגופני שבו מצויה הפתולוגיה, כך שהדבר מאפשר נתיחה מוגבלת, ולעתים אף ביופסיה בלבד, על מנת להגיע לאבחנה הסופית⁹⁶.

מקור הגוויות – באנגליה, עד מלחמת

Brookes JAS, et al, *Lancet* 348:1139, 1996; Bisset RAL, et al, *BMJ* 324:, 2002; Thali, et al, *J Forensic Med* 48:386, 2003 Richardson R, *Death, Dissection and [97] the Destitute*, London, Penguin Books, 1989 Richardson R and Hurwitz B, *Lancet* [98] 346:277, 1995

[92] ראה – Editorial, *BMJ* 2:588, 1978 [93] Svedsen E and Hill RB, *Arch Pathol* [93] Roberts LW, [94] *Lab Med* 111:846, 1987 .et al, *Arch Pathol Lab Med* 124:1485, 2000 [95] כגון CT, ובעיקר MRI. ראה [96] Ros PR, et al, *Magn Reson Imaging* 8:303, 1990; Hiss Y and Bar Ziv, *J Trauma* 9:1057, 1990;

טריפות, הרי זה ניוול למת, ואם תאמר שכדי להציל את נפשו של הרוצח יש לנוול את הנרצח, שמא במקום סייף היה נקב" (ואם כן הנרצח הוא באמת טריפה, אבל דבר זה לא יכול להתגלות)¹⁰⁴. יש שהוכיחו מסוגיא זו, שאיסור ניוול המת בדרך כלל הוא מן התורה¹⁰⁵, ומכל מקום במקרה של ספק פיקוח נפש מותר לנוול את המת, כדי להציל את הרוצח ממתה¹⁰⁶. ויש מי שכתב, שמסוגיא זו משמע שאדרבה אין לנוול המת כדי להציל רוצח, שהרי גם אם במקום סייף היה נקב, בכל זאת יכלו לנוול ולבודקו מכל יתר הטריפות, שהן רוב מוחלט לגבי הטריפה של נקב במקום סייף, ואם ימצאו טריפה כלשהי יצילו את הרוצח, אלא כיוון שיש איסור ניוול, לא הותר לנוול את המת אלא אם יש ביטחון וודאי שיצילו את הרוצח, אבל על ספק אין לנוול¹⁰⁷.

"האשה שישבה על המשבר ומתה בשבת, מביאים סכין וקורעין את כריסה, ומוציאין את הוולד"¹⁰⁸. יש שהוכיחו מכאן, שבמקום פיקוח נפש דוחים איסור

את רבי עקיבא מהו לבודקו (היינו להסתכל עליו, ולבודק אם יש לו סימני גדלות). אמר להם, אי אתם רשאים לנוולו, ועוד סימנים עשויים להשתנות לאחר מיתה⁹⁹, היינו שהסימנים נושרים¹⁰⁰. התלמוד מסיק, שהאיסור הוא דווקא משום שהיתה זו דרישת בני המשפחה, והטעם הוא שהיורשים אינם רשאים לנוולו, כי לא נתנו לו דבר, וגם בתור קרובי המת יש להם חיוב מיוחד שלא לנוולו¹⁰¹, ויש מי שכתב, שדין איסור הניווול הנוגע לקרובים מתייחס לשבעת הקרובים שחייבים להתאבל על המת, וכן על האלמנה¹⁰², אבל אילו הלקוחות היו מערערים, לא היו צריכים לישתוק, אלא לומר "אנו נתנו לו כסף, ולפיכך רשאים אנו לנוולו"¹⁰³.

התלמוד דן בשאלה מנין שהולכים אחר הרוב מן התורה, ואחד הניסיונות לפתור שאלה זו הוא מדין רוצח שנהרג על פי בית דין, למרות שיתכן שהנרצח היה טריפה, ואז אין דין מוות לרוצח. "ואם תאמר שבודקים את הנרצח לסימני

משפטי עזיאל ח"א חיו"ד סי' כח מה שהקשה בסתירת סוגיא זו והסוגיא בב"ב, הע' 99 לעיל. וראה עוד על ההשלכה של סוגיא זו לשאלת ניתוחי מתים בכלל, ולשאלת ניתוחי מתים לצורך רפואה משפטית – שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קע; שו"ת אמרי שפר סי' פב. וראה להלן הע' 143 ואילך. [106] ראה בצדדי העניין בשו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת בנין ציון סי' קע-קעא; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמוח. וראה להלן הע' 298 ואילך. [107] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. [108] ערכין ז א; רמב"ם שבת ב טו; טוש"ע או"ח של ה.

[99] ב"ב קנד א; מס' שמחות ד יב; רמב"ם מכירה כט טו; טוש"ע חו"מ רלה יג. וראה עוד טוש"ע יו"ד שסג ז. [100] מ"מ שם. [101] תוס' שם קנד ב ד"ה זו"י. [102] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. [103] וראה להלן הע' 143 ואילך, באיזה ניוול ובאיזה תנאים מדובר כאן. וראה על סוגיא זו בגשר החיים ח"ב פ"ב. [104] חולין יא ב. וראה בתוס' שם ד"ה ליחוש (וראה מה שכתב ברש"ש שם, ומקום הנוב"י שציון ושכחו הוא בחיו"ד סי' רי). [105] שו"ת השיב משה חאו"ח סי' יג; שו"ת רמ"ץ חיו"ד סי' פה; שו"ת אמרי שפר סי' פב; הרב מ. שטינברג, נועם, ג, תש"ך, עמ' פו ואילך; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. וראה בשו"ת

בהטמנה זו משום כפרה), והיינו שכוונת השאלה איזה משתי האפשרויות היא העיקרית, אבל מכל מקום תמיד יש יסוד של כפרה¹¹⁴, ומשמעות ההבדל בין שתי אפשרויות אלו היא במקרה שאדם אמר שאיננו רוצה שיקברוהו לאחר מותו, אם טעם הקבורה הוא משום בזיון, לא מועילה בקשתו (כי הבזיון הוא לקרוביו), ואם הטעם הוא משום כפרה, הרי אמר שאיננו חפץ בכך (ואפילו אם יקברוהו לא יתכפר בכך)¹¹⁵. בעיה זו לא נפשטה בתלמוד, והפוסקים הכריעו לחומרה, שהטעם הוא משום בזיון המשפחה, ולפיכך לא מועילה צוואתו של אדם שלא יקברוהו לאחר מותו¹¹⁶. ויש שכתבו, שהטעם הוא משום בזיון כל החיים ולא רק המשפחה¹¹⁷.

עניין החניטה — יש מהפוסקים, שדנו בה בקשר עם שאלת ניתוחי המתים, והסיקו שאין ממנה כל ראייה, כי הדרך שבה חנטו את האבות לא היתה בדרך של בזיון¹¹⁸.

פילגש בגבעה — מסופר במקרא 'ויבא

ניוול המת, ומותר לנתחו¹⁰⁹, ויש שכתבו שהיינו דווקא כאשר החולה המסוכן נמצא בפנינו¹¹⁰, ויש שדחו כל ראייה מסוגיא זו, שכן שם המצב הוא כמו לכבודו של המת, כי אומדים את דעתה של האם שהצלת זרעה הוא נוח לה, ועוד שהוולד הוא כאילו נולד כבר, אלא שהדלת נעולה בפניו שלא יכול לצאת, ואם כן יש לאם המתה דין של רודף, אבל במקום שהמת לא עושה כל רע, אין ראייה להתיר ניוולו¹¹¹.

"מנין למלין את מתו שעובר עליו בלא-תעשה, תלמוד לומר¹¹² 'כי קבור תקברנו', מכאן למלין את מתו שעובר בלא-תעשה; יש אומרים וכו' רמז לקבורה מן התורה מנין, תלמוד לומר¹¹² 'כי קבור תקברנו', מכאן רמז לקבורה מן התורה"¹¹³.

נשאלה השאלה בתלמוד, האם חיוב הקבורה הוא משום בזיון (שלא יתבזה המת לעין כל, שיראוהו מת ונרקב ונבקע), או משום כפרה (שבכך שמורידים את המת ומשפילים אותו בתחתיות, יש

ד"ה קבורה. וראה מה שכתבו על דבריהם בשו"ת משפטי עזיאל מהר"ת חיו"ד כרך ב סי' קי; הגריא"ה הרצוג, קול תורה, סיון-תמוז תש"ז-ניסן-אייר תש"ט. [115] סנהדרין שם ובפירש"י. [116] רמב"ם אבל יב א; טושו"ע יו"ד שמח ג; שם שסב א. [117] רמב"ן, תורת האדם, עניין הקבורה, הובאו דבריו בכס"מ אבל יב א. וראה להלן במשמעות הסוגיא לגבי שאלת ניתוח המת. [118] ראה — שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; משנת אברהם על ס' חסידים, סי' של; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. וראה באריכות בשיטות החניטה, בדרכי החניטה של האבות, ובפרטי דיני

[109] שו"ת משפטי עזיאל ח"א חיו"ד סי' כח. [110] שו"ת מהר"ם שיק סי' שמו שמח; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט. ומה שכתב שם עוד, שקריעת הכרס אינו ניוול כל כך, זה תימה. [111] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קע; נחל אשכול, ח"ב, עמ' 117 אות ה; שו"ת אור המאיר סי' עד; שו"ת דבר יהושע ח"ג חיו"ד סי' כד. וראה רא"ש יומא פ"ח סי' יג. [112] דברים כא כג. [113] סנהדרין מו ב. ובגליון שם מביא את גירסת הילקוט — מנין למלין את מתו שהוא עובר בלא-תעשה, תלמוד לומר (דברים כא כג) לא תלין נבלתו. מנין שעובר אף בעשה, תלמוד לומר כי קבור תקברנו. [114] וכתבו התוס' שם

נשמה חייב לקרוע, כמו על ספר תורה שנשרף¹²⁵, ומטפחת של ספר תורה שבלתה, עושים אותה תכריכים למת¹²⁶. קדושה זו היא מיוחדת לגוף של יהודי, מצד הקדושה המיוחדת של ישראל, שקראם הקב"ה גוי קדוש¹²⁷. ולפיכך, יש הסבורים שנתחת מת יהודי פוגעת בקדושתו¹²⁸.

הישארות הנפש, תחיית המתים, וחרדת הדין – הקשר של הנפש עם הגוף אינו נפסק לחלוטין גם לאחר המיתה¹²⁹, והנפש מצטערת כשרואה שהגוף מתבזה¹³⁰. ולפיכך יש הסבורים, שנתחת מת מהווה כפירה באמונה על הישארות הנפש¹³¹; ויש מי שכתב, שאין במעשה נתחת המת, כשהיא מותרת, משום כפירה בהישארות הנפש¹³².

כמו כן יש מי שכתב, שאם מבתרים את הגוף המת שלא כדין, יש בכך משום

אל ביתו ויקח את המאכלת ויחזק בפילגשו וינתחה לעצמיה לשנים עשר נתחים וישלחה בכל גבול ישראל¹¹⁹. לא מצינו בחז"ל ובראשונים שהתייחסו לנתחה לאחר המוות הזו, אף שבוודאי מדובר במתה ישראלית, ואף שהאיש היה אדם כשר¹²⁰. ומפוסקי דורנו יש מי שכתב, שמעשה זה היה מותר כדי לעורר את עם ישראל על הנבלה הגדולה שנעשתה, ואינה דומה שמיצה לראיה¹²¹.

2. עקרונות ויטויות

קדושת גוף המת – אדם מישראל שמת, אינו הופך להיות גוש בשר חסר ערך, אלא גם לאחר מותו יש בגופו קדושה¹²², ואין הגוף רק נרתיק של קדושה ששימש לנשמה העילאית, אלא שהוא עצמו נתקדש גם בקדושה עצמית¹²³. קדושת גוף האדם דומה לספר תורה¹²⁴, והעומד על המת בשעת יציאת

[128] שו"ת דעת כהן שם; הגר"י אריאלי, שם. [129] ראה דרשות הר"ן, דרוש שביעי; חי' המהר"ל על ר"ה טז; מעבר יבק, חלק שפ"א פ"ז. וראה עוד באריכות בגשר החיים ח"ג פ"ה, ובמאמרו של הרב נ.ש. שכטר, נועם, ה, תשכ"ב, עמ' קסה ואילך. [130] איוב יד כב – 'אך בשרו עליו יכאב'; שבת יג ב – 'המת מרגיש באיזמל, וקשה רימה למת, כמחט בבשר החי'. וראה ס' חסידים ס' תתשסג; שו"ת הרשב"א ח"א ס' שסט; שו"ת הרדב"ז ח"א ס' תפד; רמ"א יו"ד שסג ב; חי' המהר"ל שבת שם; תויו"ט אבות ב ז; שו"ת שבות יעקב ח"ב ס' צז; שו"ת חת"ס ח"ז בשו"ת יביע אומר ח"ג חו"ד ס' כג. [131] שו"ת שערי שמים ח"ב ס' לז; הגר"י אריאלי, שם; שו"ת דבר יהושע ח"ג חו"ד ס' כד; תורת הרפואה, עמ' 206. [132] שו"ת משפטי עזיאל ח"א חו"ד ס' כט.

חניטה – בע' חניטה. [119] שופטים יט כט. וראה במלבי"ם שם, בענין הרעיוני. [120] ראה גיטין ו ב. וראה מה שכתב בנידון בשו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב ס' קנ ד"ה הרביעית. [121] שו"ת אגרות משה, שם. וראה להלן בס"ק מקורות נוספים שעל פיהם דנו הפוסקים בשאלת ניתוחי מתים. [122] שו"ת חת"ס ח"ז ס' י. [123] גשר החיים ח"א פ"א ס"א סק"א. וראה עוד בשו"ת חת"ס חו"ד ס' שלו, ובשו"ת דעת כהן ס' קצט. [124] ברכות יח א. [125] שבת קה ב; מו"ק כה א; טושו"ע יו"ד שמ ה. [126] מגילה כו ב. וראה בס' הרפואה לאור ההלכה, כרך ב, ח"א פ"א, מקורות שונים לענין כבוד המת וקדושתו. וראה מאמרו של הגר"י אריאלי תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך, שמפני קדושתו של מת יהודי חלה עליו גם טומאה חמורה. [127] שו"ת דעת כהן ס' קצט.

הכחשה באמונה בתחיית המתים¹³³.

ועוד יש להעיר, שבמת בגיל פחות מעשרים שנה – יש אומרים, שאין כלל חרדת הדין¹³⁹, ויש חולקים¹⁴⁰; וכך יש מי שסוברים, שאחר י"ב חודש, ואחר שנתעכל הבשר, אין חרדת הדין¹⁴¹, ויש חולקים וסוברים שגם בעצמות יש חרדת הדין¹⁴².

עוד יש מי שכתב, שאם חלק מהמת לא נקבר, הרי זה מעכב את עלית הנשמה השמימה¹³⁴.

ועוד יש מי שאסר¹³⁵ ניתוחי מתים משום חרדת הדין¹³⁶. ובעיקר יסוד חרדת הדין יש להעיר, שנחלקו הפוסקים אם הוא דווקא בהוצאת המת מקברו, ובפינויו למקום אחר, לפי שהבלבול קשה למתים שמתיראים מן הדין¹³⁷, או שיש משום חרדת הדין גם בעצם פתיחת הקבר¹³⁸;

אריה סי' ו'; שו"ת כתב סופר חיו"ד סי' קעד; הרב יעקב קאפיל הלוי במברגר מווארמס, שומר ציון הנאמן, ז' אב תרי"ב, חוב' קיב; נחל אשכול על ספר האשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת אור המאיר סי' עד; שו"ת השיב משה כאו"ח סי' יג; שו"ת רמ"ץ חיו"ד סי' פה; שו"ת אמרי שפר סי' פב; שו"ת משפטי עוזיאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; שו"ת חבלים בנעימים ח"ג חיו"ד סי' סד; שו"ת כהנא מסייע כהנא סי' יא; הגרי"ה הרצוג, קול תורה, סיוון-תמוז תש"ז-ניסן-אייר תש"ט; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנט; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו' תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו' תשכ"ג, עמ' פב ואילך; הרב מ. שטינברג, נועם, ג' תש"ך, עמ' פז ואילך; שו"ת עמוד הימיני סי' לד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד; שו"ת חמדת צבי חיו"ד סי' כ. [144] ב"ב קנד א; חולין יא ב. וראה לעיל הע' 99, והע' 104. וראה בשו"ת אור המאיר סי' עד; שו"ת משפטי עוזיאל ח"א חיו"ד סי' כח; הגר"י אריאלי, שם. [145] ראה ספרי פ' תצא סי' רכא – מה עץ מיוחד שהוא ניוול לו, אף כל שהוא ניוול לו; סנהדרין מז א – לא תלין נבלתו על העץ, דומיא דתלוי דאית ביה בזיון. כן כתב בשו"ת אור המאיר סי' עד. ובשו"ת אמרי שפר סי' פב כתב שהלימוד ממצות קבורה שהיא משום בזיון המת. [146] הרב מ. שטינברג, שם,

[133] שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט. [134] הרב ג. פלדר, אסיא, א, עמ' 216 – על פי ויקרא רבה יב ז; זוהר ר"פ אמור. [135] שו"ת אור המאיר ח"א סי' עד. [136] כמבואר בשמו"א כח טו – 'למה הרגותני להעלות אתי, ובאיוב ג יג – 'ישנתי או ינוח לי'. וראה חגיגה ד ב. [137] ב"י יו"ד סי' שסג, בשם הכל-בו; ש"ך ט"ז יו"ד סי' שסג סק"א; שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קג; שו"ת אגודת אוזב סי' כו; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ה סי' מה; כל בו על אבילות ח"א עמ' 220 הע' 5. [138] שו"ת רעק"א סי' יז; שו"ת חכם צבי סי' מז, וסי' נ. וראה עוד בנידון בשד"ח מערכת אבילות אות קלז; גשר החיים ח"א פכ"ו ג א; שו"ת יביע אומר חיו"ד ח"ג סי' כג, ושם ח"ז חיו"ד סי' לו. [139] שו"ת שיבת ציון סי' סה; שו"ת רעק"א סי' יז; שו"ת כנסת יחזקאל סי' מד; שו"ת חת"ס חח"מ סי' קכד. [140] שו"ת חכם צבי סי' מז וסי' נ; שו"ת כתב סופר חיו"ד סי' קפג; שו"ת יהודה יעלה חיו"ד סי' שנט; שו"ת מהר"ש ענגיל ח"ו סי' כ. [141] שו"ת נובי"ק חיו"ד סי' פט; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שנד. [142] שו"ת פרשת מרדכי סי' כד; שו"ת שיבת ציון סי' סג; שו"ת בית שלמה ח"ב חיו"ד סי' ריט; שו"ת כנף רננה חיו"ד סי' לו. [143] ראב"ד מו"ק ח א; ב"י יו"ד סי' שסה; שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת שאגת

יש מי שכתב, שאין ניווול אחר ניווול, כי הגוף כבר מנוול, ולפיכך אם התחיל גוי לנתח מת יהודי, מותר לישראל אחר כך להמשיך בניתוח¹⁵⁰; ויש אומרים, שאסור להוסיף ניווול על ניווולו של מת¹⁵¹.

יש הסבורים, שניווול נחשב רק מה שנקרא ניווול גם לגבי החי, ואם הדבר מצוי מאד שעושים פעולה מסויימת לאנשים חיים, אין זה נחשב כניווול כשעושים אותו למת. לפיכך מותר לבצע ניתוח קיסרי באשה שמתה, על מנת להציל את עובריה¹⁵²; מותר לבצע ביופסיה במת, או לקחת דגימת דם ממנו¹⁵³, בין אם מדובר לצורכי איבחון ובירור, ובין אם מדובר לצורכי מחקר, ובלבד שגודל הדגימות לא יעלה על שיעור כזית, ולא יכלול חלקים המוגדרים כאיבר מן המת, אשר יהוו מכשול לטומאת כהנים¹⁵⁴; ומותר להכניס מכשירים לחללי הגוף המת, שבאמצעותם אפשר לראות את פנים הגוף¹⁵⁵.

ולכאורה נראה, שכללי ההיתר הזה מוגבלים דווקא לפעולות הנעשות באנשים

בהגדרת ניווול המת מצינו דעות אחדות בפוסקים:

יש הסבורים, שניווול אינו מוגדר אלא כשהוא נעשה לשם בזיון, או שנעשה ללא תועלת, אבל אם הדבר נעשה לצורך הכרחי, כגון לכבודו של המת או לתועלתו, או למניעת הפסד ממון, או לפיקוח נפש, אין זה נקרא ניווול¹⁴⁷.

יש מי שכתב, שהסתכלות חיצונית, עיכוב הקבורה, או פתיחת הקבר, הם רק כעין ניווול, ולכן מותרים הם לצרכים שונים; אבל נתיחת הגוף, היא ניווול ממש, ואסורה בכל מקרה, פרט לפיקוח נפש¹⁴⁸.

יש מי שכתב, שהוצאת המת מקברו לצורך בדיקה, אפילו על ידי הסתכלות בלבד, הוא ניווול גדול, ולכן אסור אפילו במקום הפסד ממון; אבל דחיית הקבורה והסתכלות בלבד הוא ניווול קל, ולפיכך הוא מותר למניעת הפסד ממון, אבל דווקא למי שאינו מחוייב בקבורת אותו מת¹⁴⁹.

את גוף המת, אפילו שלא כדין, יכול אחר להמשיך, כי אין ניווול אחר ניווול, וי"ל. [151] הרב נ.ש. שכטר, נועם, ה' תשכ"ב, עמ' קסה ואילך; שו"ת חמדת צבי ח"ב חיו"ד סי' ב. [152] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קעא. [153] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סוסי' קנא; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמט סק"ב הע' 121, ושם ח"ד סי' שמט סק"ב. [154] מסקנות ועדה ציבורית לבחינת נהלים ותיקוני חקיקה לחוק האנטומיה והפתולוגיה (ועדת שטיינברג), 2003. [155] כגון laparoscope. הגר"מ פיינשטיין, נועם, ח' תשכ"ה, עמ' ט ואילך. וראה להלן הע' 346 ואילך.

על פי הריטב"א מכות ז א; שו"ת עמוד הימיני, שם. [147] שו"ת הרשב"א ח"א סי' שסט; שו"ת רדב"ז ח"א סי' תפה; שו"ת כרך ד, צוואת המחבר; דבר שאול לבעל השו"מ יו"ד שעג ז; שו"ת משפטי עזריאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; הרב י. לוי, התורה והמדינה, ז-ח, תשט"ז-י"ז, עמ' שכב ואילך. [148] נחל אשכול על סי' האשכול ח"ב עמ' 118; שבט מיהודה, בסוף הספר במהדורת תשט"ו; הרב ד. שפירא, אור המזרח, שנה ה', חוב' ג-ד, אלול, תשי"ח, עמ' 37. [149] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. [150] שו"ת דודאי השדה סי' עו וסי' עט. ולכאורה לשיטה זו גם אם התחיל יהודי לחתוך

לאה¹⁶¹, רחל¹⁶², יעקב¹⁶³, מרים¹⁶⁴, אהרן¹⁶⁵, משה¹⁶⁶. בנביאים יש עוד דוגמאות רבות¹⁶⁷.

חיוב הקבורה נאמר בתורה ביחס להרוגי בית דין שניתלו¹⁶⁸. ואמנם יש הסבורים, שרק באנשים כאלו חיוב הקבורה הוא מן התורה, ובטעם הדבר שדווקא בהרוגי בית דין הניתלים יהיה חיוב קבורה מן התורה, כי בהם נהגו העמים בעבר בזיון רב¹⁶⁹, אבל בשאר כל אדם מישראל החיוב הוא רק מגדר מנהג ומדרבנן¹⁷⁰. ולעומתם יש הסוברים, שחיוב הקבורה הוא מן התורה בכל אדם, ולא דווקא בהרוגי בית דין שניתלו¹⁷¹.

קיימים שיעורי קבורה שונים: אם שייך חלק מהמת בלא קבורה, לא קיים מצות קבורה בשאר החלקים שקבר, ועובר על ביטול קבורה ואיסור הלנת המת על

חיים לצורך בירור ואבחון, אבל פעולות הנעשות באנשים חיים לצורך ריפוי והצלה אסורות בגוף המת. טעם ההבדל הוא, שכל הדוגמאות להתיר פעולות ניוול במת שמצינו בחז"ל הן דווקא לצורך בירור ואיבחון מצבים שונים, וכמבואר לעיל, אבל פעולות הנעשות לצורך ריפוי והצלה מותרות במת רק לצורך פיקוח נפש של אדם חי אחר, בדיוק כמו שהדבר מותר בחי עצמו, אבל שלא לצורך פיקוח נפש הוא מוגדר כניוול. כמו כן יש לראות כניוול כל צורה של נתיחה המשאירה מום גדול, כמו כריתת גפה, או הוצאת איברים פנימיים חיוניים, שגם זה לא נעשה בחי אלא לצורך ריפוי והצלה¹⁵⁶.

ביטול מצות קבורה — קבורת המת נהגה בישראל בכל הדורות. ביחס לאישי התורה מצינו מספר דוגמאות לכך: הבל¹⁵⁷, שרה¹⁵⁸, אברהם¹⁵⁹, יצחק¹⁶⁰,

יט; שמו"א יז מד; ברכות מח א; חולין קכג א. [170] רב סעדיה גאון, ס' המצוות, עשין יט (וראה מה שכתב שם הגר"י פערלא); ר"ח סנהדרין מו ב; שו"ת חות יאיר סי' קלט; גינת וורדים ח"א חיו"ד כלל ח סי' ב, בשם הרדב"ז; שו"ת ויצבר יוסף סי' סח; שו"ת פורת יוסף ח"א סי' יז; תו"ת דברים כא כג. וראה מה שכתבו על דבריהם בשו"ת חבצלת השרון ח"א סי' צה; מלכי בקודש ח"ו עמ' 62; שם 204; שם 208. והוא כלשון הגמ' סנהדרין מו ב — רמו לקבורה מן התורה מנין. [171] כן משמע מירושלמי גזיר ז א. וראה סוטה יד א — הקב"ה קבר מתים וכו', אף אתה קבור מתים. וכן דעת בעל השאלות, שאילתא קלג, וראה בהעמק שאלה שם, אות א; רש"י סנהדרין מו ב ד"ה ד"ה ה"ג ת"ל; ר"ן סנהדרין שם; רמב"ם ס' המצוות עשין רלא; רמב"ם אבל יב א, ובכס"מ שם; רמב"ם זכיה יא כד (אמנם מרמב"ם אבל יד א משמע, שהחיוב הוא רק מדרבנן, וראה בנידון בגשר החיים ח"ב

[156] לפי האמור מיושבת הערתו של הרב מ. קורצטג, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 341, שעל פי הכלל המורחב שכל שהניתוח לאחר המוות נעשה בתנאים דומים ומכובדים כמו שנעשה בניתוח של אנשים חיים, אין זה ניוול, יוצא שכמעט כל ניתוח לאחר המוות יהיה מותר, שכן כיום נעשים הרבה ניתוחים פולשניים לאנשים חיים, הכוללים פתיחת גולגולת, פתיחת חזה, ופתיחת בטן. אך לפי הכלל המצומצם האמור לעיל, פעולות כאלו אינן מותרות אלא במקום פקוח נפש. [157] בראשית רבה כב ח, ותנחומא, בראשית, י. [158] בראשית כג יט. [159] בראשית כה ט. [160] בראשית לה כט. [161] בראשית מט לא. [162] בראשית מח ז. [163] בראשית נ יג. [164] במדבר כ א. [165] דברים י ו. [166] דברים לד ו. [167] וראה סנהדרין מו ב, שיתכן לומר שלא היה זה אלא בגדר מנהג בעלמא. [168] דברים כג; סנהדרין מו ב. [169] ראה בראשית מ

החלקים שלא קבר¹⁷².

איסור הלנת המת – איסור הלנת המת נאמר בתורה ביחס להרוגי בית דין הניתלים, שעליהם נאמר 'לא תלין נבלתו על העץ'¹⁷⁸, והוא לאו הנמנה בין הלאווין¹⁷⁹. אכן, לדעת רוב הפוסקים איסור הלנת המת חל מן התורה על כל המתים, גם באלו שאינם תלויים על העץ¹⁸⁰; יש שכתבו, שבשאר המתים תלויה השאלה במחלוקת אמוראים, אך מכל מקום להלכה יש איסור הלנת המת מן התורה בכל המתים¹⁸¹; ויש שכתבו, שאיסור הלנת המת בשאר מתים הוא רק מדרבנן¹⁸².

קרובי המת שעליהם מוטל לקבורו הם

יש אומרים, שיש מצוות קבורה על כזית מן המת¹⁷³; יש אומרים, שחיוב הקבורה הוא אפילו על פחות מכזית¹⁷⁴; יש אומרים, שאין חיוב קבורה על כזית, והשיעור הוא ראשו ורובו של המת¹⁷⁵; ויש מי שכתבו, שאם מביאים לקבורה חלקים-חלקים, אזי החיוב הוא בראשו ורובו, אבל אם קברו חלקים מהמת, ונתרו עוד חלקים בלא קבורה, הרי הם חייבים בקבורה גם בשיעור כזית¹⁷⁶, ויש חיוב כבוד המת לקבור כל חלק מהמת, גם אחרי שנקבר ראשו ורובו¹⁷⁷.

מהמת, עיי"ש. וראה עוד מה שכתב בחזו"א יו"ד סי' רי אות טז. וראה מה שכתב על דבריו בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנט אות' ב-ד. וראה עוד בנידון בס' הרפואה לאור ההלכה, כרך ב, ח"א פ"ה; שו"ת וישב משה ח"ב סי' עה-עו; הגר"י אריאלי שם. [176] שו"ת אור המאיר סי' עד; גשר החיים ח"ג פכ"ח אות ג. וראה עוד בשו"ת עמוד הימיני שם. [177] שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כב; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנ. [178] דברים כא כג; ספרי תצא רכא; סנהדרין מו א-ב; רמב"ם סנהדרין טו ז. [179] ס' המצוות ל"ת טו; סמ"ג לאווין קצז; ס' החינוך מ' תקלו. וראה בזהר נשא קמג סוע"ב, שהסמיך איסור הלנת המת על הפסוק 'ואדם ביקר בל ילין נמשל כבהמות נדמו' (תהלים מט יג). [180] ספרי וסנהדרין שם; ר"ח סנהדרין שם; רמב"ם סנהדרין טו ח, ואבל ד ח; טשו"ע יו"ד שנו א; ראב"ד מו"ק ח א; רמב"ם עה"ת שם; בי"ו יו"ד סי' שסה; שו"ת שאגת אריה החדשות סי' ו; משך חכמה דברים שם; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' קלט. וראה בגשר החיים ח"ב פ"ב אות א. [181] ח' הר"ן סנהדרין שם; לח"מ אבל יב א. [182] שו"ת הרדב"ז ח"א סי' שיא, ובפירושו על רמב"ם אבל ד ח (אמנם בשו"ת הרדב"ז בח"ב סי' תשפ כתב, שגם בשאר המתים האיסור מן התורה); מאורי אור על סנהדרין שם

פ"ב אות ב; שו"ת משפטי עזיאל מהדו"ת חיו"ד כרך ב סי' קי; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כב; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך); רמב"ן על ס' המצוות לרמב"ם, שורש א, ורמב"ן עה"ת דברים כא כג; תשב"ץ, זוהר הרקיע מ' לא; ס' החינוך, מ' תקלו; שו"ת אור זרוע סי' תרנב; שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תשפ (אמנם בח"א סי' שיא, ובפירושו על רמב"ם אבל ד ח, כתב שהחיוב מן התורה הוא רק בהרוגי בי"ד); העמק שאלה, שאילתא לד אות ז; גשר החיים ח"ב פ"ב אות ב; שו"ת קול מבשר ח"א סי' ע; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רנו. וראה בתו"ש בראשית פ"ג אות קסא, בעניין הלשון 'רמו' לקבורה מן התורה לשיטה זו. [172] שו"ת אור המאיר ח"א סי' עד. על פי ירושלמי נויר ז א – תקברנו, כולו ולא מקצתו. [173] תויו"ט שבת י ה; שו"ת תפארת צבי חאו"ח סי' כז; שו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קיב; שו"ת שבט הלוי ח"א סי' קלד; שם ח"ח סי' רנט. [174] שו"ת נובי"ק חיו"ד סי' צ. וראה בתויו"ט שם, ובמנ"ח מ' תקלו סק"א, שהסתפקו על פחות מכזית. וראה עוד בשו"ת קול מבשר ח"א סי' ע. [175] משל"מ אבל יד כא; שו"ת עמוד הימיני סי' לד. וראה בחזו"א יו"ד סי' רח סק"ו, שלא הביא מחלוקת התויו"ט והמשל"מ, והסתפק אם יש חיוב קבורה בחלקים קטנים

המוזהרים על הלאו של לא תלין¹⁸³, ואם הוא מת שאין לו קרובים, בני העיר מוזהרים על לאו זה¹⁸⁴.

יש מי שכתבו¹⁸⁵, שהמלין את המת בארץ ישראל עובר גם על לאו של 'ולא תטמא את אדמתך'¹⁸⁶, ויש חולקים¹⁸⁷. בירושלים יש חומרה מיוחדת להלנת המת¹⁸⁸, ואיסור זה הוא אפילו לכבודו של המת¹⁸⁹. יש מי שכתב, שדבר זה מסורת הוא בידינו, ואין טעם לדבר¹⁹⁰; ויש מי שכתב, שהוא כדי לא להשהות הטומאה בירושלים¹⁹¹. האיסור המיוחד לירושלים – יש אומרים שהוא חל אף בזמן הזה¹⁹²; ויש מי שכתב, שבזמן הזה אין חומרה זו נוהגת¹⁹³, ומכל מקום האיסור הזה חל דווקא בירושלים שלפנים מן החומה¹⁹⁴.

נחלקו הפוסקים בעניין זמן חלות איסור הלנת המת – יש אומרים, שהוא דווקא לאחר לינת כל הלילה עד הבוקר¹⁹⁵; ויש אומרים, שמיד עם שקיעת החמה עוברים על הלאו¹⁹⁶. ואם הלינו אותו בלילה הראשון כדין – יש אומרים, שעוברים על הלאו על כל לילה ולילה שלאחר מכן עד הקבורה¹⁹⁷; ויש אומרים, שאין עוברים על לאו זה אלא בלילה הראשון בלבד¹⁹⁸.

מצינו במקרא שדחו קבורת מתים בגלל סיבות שונות, כגון שרה¹⁹⁹; יעקב²⁰⁰; ושבעת בני שאול²⁰¹. ואמנם איסור הלנת המת נדחה מפני סיבות אחדות:

משום כבודו של המת, ודבר זה מותר אף לכתחילה²⁰², ואפילו לכמה ימים²⁰³, אך כבוד המת הוא דווקא כבוד אמיתי,

(הובאו דבריו באנציקלופדיה תלמודית כרך ט, ע' הלנת המת, הע' 21. וראה בשו"ת חות יאיר סי' קלט, ובהע' באנציקלופדיה תלמודית שם). [183] שו"ת חות יאיר סי' קלט; שו"ת שאגת אריה החדשות סי' ו. וראה בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז קונט' אחרון חיו"ד סוסי' ד. [184] שו"ת אור זרוע ח"ב סי' תכא; שו"ת דברי חיים ח"א חיו"ד סי' סד. [185] רד"ק, יהושע ח' כט; רמב"ן עה"ת דברים כא כג; הנ"ל בהשגות על ס' המצוות, שורש ה. וראה בגשר החיים ח"ב פ"ב אות ג. וראה שם, אם לאו זה נדחה משום כבודו של המת כמו לאו דבל תלין. [186] דברים כא כג. [187] מגילת אסתר ומרגניתא טבא, ס' המצוות שם. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ע' הלנת המת הע' 114. [188] תוספתא נגעים פ"ו; אבות דרבי נתן פל"ה; ב"ק פב ב; רמב"ם בית הבחירה ז' יד. [189] שטמ"ק ויש"ש, ב"ק שם. [190] רש"י ב"ק שם ד"ה גמרא. [191] שו"ת הרדב"ז ח"א סי' תרלג. וראה עוד בוזהר פ"י נשא דקמ"ד; גשר החיים ח"ב פ"ג אות

א. [192] כפתור ופרח פ"ו; פאת השולחן סי' ג סכ"ג, ובבית ישראל שם. [193] שו"ת הרדב"ז שם. [194] גשר החיים ח"א פ"ז סי' ג. וראה עוד באריכות במאמרו של הרב א. הראל, תחומין, כב, תשס"ב, עמ' 485 ואילך. [195] סי' יראים השלם סי' שפד; שו"ת הרדב"ז ח"א סי' שיא; רש"י על סנהדרין מו ב; מנ"ח מ' תקלז; שו"ע הרב סי' עב ס"ב. [196] רמ"ה סנהדרין שם. וראה בשד"ח מערכת אבלות, כלל פד; גשר החיים ח"ב פ"ב אות ד; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ע' הלנת המת, הע' 49 54. [197] שו"ת שאגת אריה החדשות סי' ו; שו"ת ישכיל עבדי ח"ז קונט' אחרון חיו"ד סי' ד. [198] העמק שאלה שאלתא לד' אות ז; אור שמח סנהדרין טו ח. [199] ראה סנהדרין מו ב. [200] בראשית נ ב. [201] שמו"ב כא י, וברש"י שם; ירושלמי סנהדרין ו ז. וראה יבמות עט ב. [202] ספרי תצא רכא; שמחות רפ"א; סנהדרין מו א; רמב"ם אבל ד ח; טושו"ע יו"ד שנו א. [203] פסקי תוס' סנהדרין סי' קה. וראה אנציקלופדיה

וכפי שהגדירוהו חז"ל והפוסקים, ולא כבוד מדומה²⁰⁴, ויש מי שכתב, שניתוח מתים כדי להציל נפשות אין לך כבוד החיים גדול מזה²⁰⁵.

כמה גדולים התקינו שלא לקבור מי שמת סמוך לשבת, כדי לא להגיע לחילול שבת, אף שבכך מלינים אותו²¹³.

מפני כבודם של קרובי המת²⁰⁶. יש מי שכתב, שאם מלין בשביל כבוד החיים, אין איסור הלנת המת²⁰⁷; ויש מי שהסתפק בכך²⁰⁸.

נהגו להלין את המת עד שיתפשרו בני המשפחה עם החברא קדישא על דמי הקבורה וכיו"ב²¹⁴.

מלך ישראל רשאי להלין ימים רבים אפילו את התלוי²⁰⁹.

איסור הנאה מהמת – איסור זה נלמד בגזרה שווה בין מותה של מרים לבין עגלה ערופה²¹⁵. רוב הפוסקים סבורים, שאיסור הנאה מן המת הוא איסור מן התורה²¹⁶; ויש מי שכתב, שאיסורו מדרבנן²¹⁷.

מותר להלין את המת כדי לשלם חוב²¹⁰.

יש מי שכתב, שאיסור הנאה מן המת הוא דווקא קודם שנקבר, אבל לאחר קבורתו, אין בו עוד איסור הנאה מן התורה²¹⁸. טעמו: כיוון שכבר נעשתה מצוותו, פקע ממנו איסור הנאה; ויש הסבורים, שאיסור הנאה מן המת נשאר גם לאחר קבורתו²¹⁹. טעמו: מצות הקבורה

מותר להלין את המת בשביל שיתקדש שם שמים ברבים²¹¹.

מותר להלין את המת כאשר רוצה בעל לשאת את אחות אשתו המתה²¹².

משמשין, ותוס' ע"ז שם ד"ה אתיא. [216] רש"י סנהדרין מז ב ד"ה פינהו; תוס' שם מח א ד"ה משמשין, ותוס' ב"ק י א ד"ה שהשור; שו"ת הרשב"א ח"א סי' שסה; רמב"ן, הובא במ"מ מאכלות אסורות ב ג; ספר יראים השלם סי' שי; ס' החינוך, מ' קנד; ש"ך יו"ד סי' עט סק"ג; שו"ת חת"ס חו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' שטט; שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' קפט אות א; שו"ת יביע אומר ח"ג חו"ד סי' כ-כא. [217] שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מא. וראה במשל"מ אבל פי"ד סוד"ה וראיתי, שהסתפק בדעת הרמב"ם בנידון. וראה עוד בשער המלך אישות ה א; שד"ח בדברי חכמים סי' נא. [218] שו"ת טוטו"ד מהדו"ג ח"ב סי' רלו, ושו"ת קנאת סופרים סי' טו. [219] שו"ת נובי"ק חו"ד סי' צ; הר אב"ל יו"ד סי' שטט; שו"ת אמרי שפר סי' יג; שו"ת קול מבשר ח"א סי' ע. וראה עוד

תלמודית, כרך ט, ע' הלנת המת, הע' 89. [204] שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ג סי' קלט. [205] שו"ת פורת יוסף ח"א סי' יז. [206] רש"י סנהדרין מז א ד"ה כי אמר. [207] גליון מהרש"א יו"ד סי' שנו. [208] שו"ת נובי"ק חאו"ח סי' טז. [209] רמב"ם מלכים ג י. וראה בהג' מהר"ץ חיות, יבמות עט א; שו"ת חת"ס חאו"ח סי' רח. [210] רמ"א טושו"ע חו"מ קז ב – ראובן שהיה חייב לשמעון ומת ראובן, יכול שמעון לעכב קבורתו עד שיפרעו לו. [211] ראה שמו"ב כא י; יבמות עט א; ירושלמי קידושין ד א. [212] ראה שד"ח מערכת אבלות כלל פו. [213] ראה שד"ח, שם כלל פו. [214] שד"ח שם כלל פח. [215] ע"ז כט ב; סנהדרין מז ב; ירושלמי ע"ז ה יב. על ההבדל בלימוד בין הבבלי לירושלמי – ראה תוס' רי"ד קידושין נז א. וראה תוס' סנהדרין מח א ד"ה

היא משום בזיון המת, ולא שייכת לאיסור ההנאה שבו; בקבורת המת לא נשלמה המצווה, כי צריך לחזור ולקוברו כל פעם שמתגלה.

יש הסבורים, שמת אסור בהנאה אפילו שלא כדרך הנאתו²²⁰; ויש הסבורים, שמת מותר בהנאה שלא כדרכו²²¹.

יש מי שכתבו, שלימוד רפואה מגוף מת הוא איסור הנאה, כי עצם הלימוד נחשב כהנאה²²², וכן מכיוון שהרופאים לומדים מלאכה זו להנאת עצמם, ומרוויחים מפעולה זו²²³. אך לעומתם רבו הפוסקים הסוברים שאין איסור הנאה ממת חל ביחס לשימוש במת לצורך לימוד ומחקר, ומספר טעמים נאמרו על כך:

השימוש בגוף המת לצורך לימוד נחשב כהנאה שלא כדרכו, שכל שאין ההנאה מגופו, אלא שגורם לו הנאה וריווח ממקום אחר²²⁴, וההנאה ממילא באה²²⁵,

אינו נחשב כהנאה מן האיסור²²⁶.

לימוד כשלעצמו אינו נחשב כהנאה כלל²²⁷, ולכן אין בלימוד על ידי הסתכלות במת משום איסור הנאה²²⁸.

ההנאה איננה מחיתוך גוף המת, שהוא הדבר האסור, אלא מההבנה הנובעת מפעולה זו²²⁹.

אין הלימוד מתקיים רק מההנאה של ההסתכלות במת, אלא בצירוף מקורות רבים של הוראה, ולכן זה בבחינת "זה וזה גורם – מותר"²³⁰.

בגדרי איסור הנאה בדרך של הסתכלות – פשוט וברור הוא, שמראה עינים בלבד אינו בגדר איסור הנאה מן התורה²³¹.

ואפילו להסתכל בקודש כדי ללמוד אינו נחשב לאיסור, שכן קול מראה וריח אין בו משום מעילה²³². ואמנם טעם זה מבטל את האיסור מן התורה, אך עדיין נותר

שו"ת שרידי אש ח"א סי' מב. [220] גינת וורדים, חיו"ד כלל א סי' ד; חי' רעק"א יו"ד סי' שמש; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' צו אות יז; הגר"צ אבא שאול, בשו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כ. [221] שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תתקעט; משל"מ סוף הל' אבל; שער המלך אישות ה א; שו"ת חסד לאברהם (תאומים) ח"א חיו"ד סי' קט. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר שם סי' כא. [222] שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מא; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו; שו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' קח. [223] שו"ת חבצלת השרון ח"א סי' צה; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' פד; שו"ת שערי שמים, ח"ב, סי' לו; שו"ת אהל משה, ח"א סי' ד. [224] ראה רשב"א (ריטב"א) סוכה לא ב ד"ה והאמר; שער המלך הל' לולב ה א. [225] ר"ן נדרים מא ב ד"ה אבל. [226] שו"ת אור המאיר

ח"א סי' עד; שו"ת חבלים בניעמים ח"ג חיו"ד סי' סד; רופאים ורפואות בתלמוד, בתוך קוי אור, עמ' סב; שו"ת בית אב חמישאי ח"ח, דעת אברהם חיו"ד סי' שנה; מלכי בקודש ח"ו עמ' 64; שו"ת הר צבי חיו"ד סי' רעח; הגר"י אריאלי תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והני"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך; שו"ת נצר מטעי ח"א סי' לא; תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"מ, עמ' 5 ואילך). [227] ר"ן נדרים לו א ד"ה אמר שמואל; קצודה"ח סי' עב סקל"ד. וראה בשו"ת חוות בנימין ח"א סי' כה אות ד. [228] שו"ת מהרש"ג סי' רי; שו"ת מחנה חיים חיו"ד ח"ב סי' ס; תורת הרפואה, עמ' 216. [229] שו"ת נצר מטעי סי' לא. [230] הגר"י אריאלי, שם; שו"ת כתר אפרים סי' נו. [231] שו"ת הרדב"ז ח"א סי' רצז; חו"א יו"ד סי' רח אות ז. [232] פסחים כו א. וראה

יש מי שכתבו, שאין איסור הנאה ממת לצורך לימוד רפואה, כי הוא עושה בכך מצווה, ומצוות לאו ליהנות ניתנו²³⁸; ויש מי שכתב, שאין כל חיוב על אדם ללמוד רפואה, אלא שאם יודע רפואה יש עליו חיוב הצלה, ולפיכך אין כל מקום להתיר איסור כלשהו כדי ללמוד רפואה, ואפילו אם הוא רק איסור קל²³⁹.

גזל המת – יש הסבורים, שאיסור גזל אינו נדחה אפילו בפני פיקוח נפש, ויש בניתוח המת משום גזל המת²⁴⁰, ולפיכך אסור לנתח מתים אפילו אם הנתחה עשויה להציל חולה מסוכן לפנינו; יש הסבורים, שאיסור גזל נדחה אף הוא בפני פיקוח נפש, ככל האיסורים הנידחים בפני פיקוח נפש²⁴¹, שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש²⁴², ולפיכך מותר לנתח גוף של מת כאשר יש בפנינו חולה מסוכן שניתוח

איסור מדרבנן בהנאת הסתכלות באיסורי הנאה²³³. אכן יש מי שכתבו, שאם אמנם הוא נהנה מעצם הראיה, יש בכך איסור מדרבנן, אבל בהסתכלות שאין בה בעצמה כל הנאה, אלא רק בתועלת שיוצאת מזה, אין איסור אפילו מדרבנן²³⁴, ולפיכך אין לימוד אנטומיה על ידי הסתכלות בגוף מת נחשב בגדר הנאה²³⁵; יש מי שחילקו בין הסתכלות בחלקי המת לצורך לימוד רפואה מבלי לגעת בו כלל, שמותר אפילו מדרבנן, לבין הסתכלות לצורך לימוד בתוספת הזוה, מי שמוש וכיו"ב, ובוודאי כאשר חותך ממש בגוף המת, שאז יש איסור ממש, אם עושה כן שלא לצורך פיקוח נפש²³⁶; יש מי שכתב, שאם לוקחים שכר בעד הנתחה, הרי אסור מדין איסור הנאה מגופו של דבר, אבל אם לומד על ידי הסתכלות בלא שכר – מותר²³⁷.

הגרש"ז אויערבאך, שאין זה נקרא איסור הנאה מה שלומדים ומתחכמים בענייני רפואה כדי לעזור לחולה הבא. [239] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. וראה בע' למו"ד הרפואה הע' 38 ואילך, שהוא מחלוקת אם יש בעצם לימוד הרפואה משום מצווה. [240] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קע-קעא, שם ח"ג סי' קג, והנ"ל בחוברת שומר ציון הנאמן, תרי"ב, סי' קטז; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' נח. ראיותם – בראשית רבה כ כו, 'אל הקב"ה, קומץ עפר שנבראת ממנו לא גולה הוא בידך'; ב"ק ס ב, אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו; ב"ק פ א, מעשה בחסיד אחד וכו'; רש"י ב"ק ס ב ד"ה ויצילה (אך ראה מה שכתב עליו בפרשת דרכים דרוש יט ד"ה וסימנין). וראה עוד בשו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רס אות' י-יא. [241] שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח (וראה גם מכתבו שפורסם בשו"ת בנין ציון ח"ג סי' קג); נחל אשכול על ספר האשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת בית אב חמישאי חלק דעת אברהם חיו"ד סי' שנה; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד. [242] יומא פב א.

באריכות בשו"ת כפי אהרן סי' טו. [233] ראה בשו"ת חוות בנימין ח"א סי' כה אות ד. [234] שו"ת חוות בנימין שם; תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"מ, עמ' 5 ואילך). [235] וכן משמע מהמבואר בגמ' נידה כד ב, אבא שאול אומר קובר מתים הייתי, ומסתכל בעצמות. [236] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' צו אות יז; שו"ת חוות בנימין ח"א סי' כה אות ד. הגר"א"י אונטרמן זצ"ל, הגר"י אריאלי זצ"ל, והגר"א"י וולדינברג שליט"א, פסקו לי לפני שהתחלתי ללמוד אנטומיה בבית הספר לרפואה בירושלים בשנת תשכ"ז, להתיר לימוד אנטומיה על ידי הסתכלות על ניתוח גופה שמישהו אחר מנתח אותה. [237] תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"מ, עמ' 5 ואילך); הרב י. זילברשטיין, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 42 ואילך, שאלה ז. [238] משנת אברהם על סי' חסידים סי' של; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' פד; שו"ת כתר אפרים סי' נו. וראה בנשמת אברהם ח"ד חיו"ד סי' שמש סק"ב, שכתב בשם

הקרובים²⁴⁷. לפיכך, מת שניתח והוה והשאירו חלקים ממנו בלא קבורה, אסור לקרוביו הכהנים להיטמא לו²⁴⁸. ודין זה נכון גם כאשר חיסרו איבר פנימי²⁴⁹.

פגיעה בדיני אנינות ואבלות – כל זמן שלא הובאו לקבורה כל חלקי המת, יש לחשוש שדין אנינות לא סר מקרוביו החייבים להתאבל עליו, והם באנינות כל ימי חייהם²⁵⁰, ואפילו אם נעשה הניתוח בהסכמת הקרובים²⁵¹; ויש מי שכתב, שאם מסר גופו מחייו למדע מתוך שאיננו מאמין בתחיית המתים ובעולם הבא, אין מתאבלים עליו כלל, ולא באים לנחם את קרוביו האבלים; ואם ציווה גופו למדע משום שחשב שבכך עושה דבר טוב ומצווה, קרוביו יושבים עליו שבעה, והאבלות מתחילה מאותה שעה שהאבלים מסרוהו לאותו מקום שציווה, ונתייאשו

המת עשוי להצילו; יש מי שכתב, שאיסור גזל נדחה דווקא במקום וודאי פיקוח נפש, אבל כאשר יש ספק אם מעשה הגזל יביא להצלה, אין ספק זה דוחה איסור גזל. לפיכך, מותרת נתיחת מת רק אם יש חולה בפנינו שיוכל להינצל מסכנת חיים, אבל כשאין חולה ממש לפנינו הזקוק לתוצאות הנתיחה הרי שתועלת הנתיחה להצלת חיים היא רק ספק ואסורה²⁴³; ויש מי שכתב, שלא שייך כלל גזל במת, כי אין קנין למת²⁴⁴.

מכשול לכהנים – אם מחסרים איבר מכהן מת, אין שבעת הקרובים הכהנים (היינו אמו, אביו, בנו, בתו, אחיו, ואחותו) מן האב, וכן איש על אשתו הנשואה, ואשה על בעלה²⁴⁵), יכולים לקיים מצות עשה של 'לה יטמא'²⁴⁶, ולא עוד אלא שאסור לכהן להיטמא לאחד משבעת

[248] שו"ת לבושי מרדכי מהדו"ג חאו"ח סי' כט; שו"ת שערי שמים ח"ב סי' לו; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כג אות כו; הרב י. יעקובוביץ, הדרום, ניסן תש"ך, עמ' 9 ואילך; הגר"י אריאלי תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך; הגר"ד סולובייצק, הובאו דבריו בס' נפש הרב, עמ' רמח. [249] כן משמע מחו"א יו"ד סי' רי סקט"ו סוד"ה בב"י. אמנם בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רנא כתב שחיסרון מפנים לא מיקרי חסרון לענין טומאת כהנים לקרוביו, אך ראה בשו"ת משנה הלכות ח"ג סי' קכא, שהגרמ"פ חזר בו בענין זה. [250] הרב י. יעקובוביץ, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' סא ואילך; הרב י. ויכטפויגל, נועם, ה, תשכ"ב, עמ' קס ואילך. וכתב שם, שאין זה כדין אנוס המבואר במג"א סי' תקמח סק"ח שאין הם אוננים, אלא כיוון שהמת ניתן לקבורה, וחל על הקרובים דין אבלות, הרי הם אוננים עד לקבורת כולו. [251] הרב י. ויכטפויגל, נועם,

וראה בע' פקוח נפש. ומה שמשמע מב"ק שם (ס ב), הכוונה רק שחייב לשלם אח"כ, אבל לא שלא יציל עצמו כלל בממון חברו – תוס' ב"ק שם ד"ה מהו; חי' הרשב"א שם; רא"ש ב"ק שם; ראב"ד על הרי"ף ב"ק קיז ב; טושו"ע חו"מ שנט ד; סמ"ע שם סק"י. וראה ביאור הגר"א שם סק"ד. וראה רמב"ן כתובות יט ב, וחי' הריטב"א והרא"ה שם. וראה באריכות בנידון בשד"ח מערכת האל"ף כלל טז; שבת מיהודה עמ' נט ואילך; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך. וראה בספרו של גרייבר שם, עו, שגזל נדחה אף מפני צורכי רבים, וראיתו מעירובין יז א, מחנה היוצאת למלחמת הרשות, מותרים בגזל עצים יבשות. [243] הרב י. זילברשטיין, הלכה ורפואה, ה, תשמ"ח, עמ' קפט ואילך. [244] שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד. [245] רמב"ם אבל ב א. [246] ויקרא כא ג; זבחים ק א; רמב"ם שם ב. [247] נזיר מד א; רמב"ם אבל ב טו; טושו"ע יו"ד שעג ט.

ממנו²⁵².רפואה²⁵⁵, ומספר טעמים נאמרו על כך:

3. מצבים ותנאים שונים באיסור והיתר נתיחת המת

א. ניתוח המת לצורך לימוד רפואה

כללי – מטרה זו מיועדת לתלמידי רפואה לרכוש ידע בתחומי האנטומיה והפתולוגיה. ניתן להשיג מטרה זו בדרך של נתיחה ממשית בפועל של גוויה, או בדרך של הסתכלות על נתיחת גוויה אשר מבוצעת על ידי אחרים²⁵³.

ניתוח המת בפועל – רוב הפוסקים אוסרים פעולה זו לצורך לימוד רפואה²⁵⁴, בגלל האיסורים והבעיות ההלכתיות שנימנו בחלק 2 לעיל. אמנם יש מהפוסקים שהתירו ניתוחי מתים לצורך לימוד

איסור ניוול איננו מוגדר כשהמטרה היא לצורך רפוי והצלה, ולימוד אנטומיה ופתולוגיה נחוץ להצלה; אין איסור הנאה ממת בדרך של לימוד והסתכלות; אין גדר של גזל המת בניחוח המת; כאשר הניתוח בגוף המת מיועד למטרה חיובית אין בזה משום כפירה בתחיית המתים ובהישארות הנפש; איסור בל תלין וביטול קבורה לא שייך כשהדבר נעשה לכבודו של המת, ולצורך לימוד רפואה; יש להניח שחז"ל בוודאי עשו ניתוחי מתים כפי שעולה מהמקרים המתוארים בתלמוד, ובאופן יותר כללי כפי שעולה מידיעותיהם הרבות באנטומיה ובפתולוגיה²⁵⁶; יש מי שהתירו ניתוחי מתים משום חילול השם, ועלבון לאומה, שיאמרו הגויים שהיהודים אינם חוששים לתועלת הבריאות ולצורכי החיים²⁵⁷, ואוכלוסי ישראל יגידו שמצב

שם. [252] נס להתנוסס, סי' ח. [253] וראה לעיל בחלק המדעי על דרכים אחרות ללימוד האנטומיה, ללא צורך בניחוח מתים. [254] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמוח; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קע-קעא; שו"ת חבצלת השרון ח"א סי' צה; שו"ת אור המאיר ח"א סי' עד; שו"ת דעת כהן סי' קצט; חזו"א אהלות סי' כב סקל"ב; גשר החיים ח"א פ"ה סק"ו; שו"ת שרידי אש ח"ב סי' קיט; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' קנא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כג אות כו; עשה לך רב ח"ו סי' סד. [255] הרב יששכר דב אילאווי מסנט לואיס, הובאו דבריו בספרו של גרייבר, עמ' כו-כו; הר"ר מרגליות, קוי אור, רופאים ורפואות בתלמוד, ח"א עמ' 30; הרב נפתלי צבי אדלר, רבה הראשי של אנגליה – Adler H, *Anglo-Jewish Memories*, 1909, p.

137; שו"ת מחנה חיים חיו"ד ח"ב סי' ס; שו"ת לבושי מרדכי מהדו"ג חאו"ח סי' כט (אלא שאסר זאת בשבת); זכרון אברהם משה על מס' סנהדרין סח א; שו"ת משפטי עזריאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט. וראה בספר הרפואה לאור ההלכה, כרך ב ח"א עמ' סה, מה שהעיר הגרא"ז מלצר להתיר אפילו כשאין פיקוח נפש לפנינו, לפי תשובת רב שרירא גאון. [256] הפוסקים בהע' 255 לעיל. [257] שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד. וראה שם שהוכיח שמניעת חילול השם בכוחו לדחות איסורים, כולל איסור ניוול המת. וראה בשו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי שכתב להיפך, שאפילו רופאי אומות העולם אינם מנתחים מתים כי אם הנהרגים על פי משפט, או במי שהסכים לכך, ואם אנו ח"ו מקילים בזה אם כן ינתחו כל המתים כדי ללמוד סידור האיברים. וכמובן שדברים אלו היו נכונים בזמנו, אבל כיום מנתחים גם אומות העולם כל מת מתאים, וי"ל.

שאסרו אפילו הסתכלות על נתיחת המת²⁶¹; אכן, רוב הפוסקים התירו לימוד רפואה על ידי הסתכלות בנתיחת המת, בעת שהיא נעשית על ידי אחרים²⁶².

ב. ניתוח המת לצורך בירור סיבת המוות

כללי – מצב זה מתחלק למספר תת-קבוצות: בירור סיבת המוות כדי להציל חולה מסוכן בפנינו; בירור סיבת המוות לצורך לימוד המחלה עבור חולים עתידיים; בירור סיבת המוות בחשש למחלה מדבקת ולמחלה תורשתית.

חשש פיקוח נפש – יש מי שכתבו, שאיסור נתיחתי המת חל גם במקרה של פיקוח נפש, ואפילו החולה המסוכן נמצא לפנינו²⁶³. טעמיהם: ניוול המת לא הותר אפילו במקום פיקוח נפש, כי המתים חופשים מכל המצוות, ואיסור גזל לא נידחה מפני פיקוח נפש; אכן רוב

הרפואה בישראל ירוד מאד מפאת איסור הרבנים²⁵⁸; ויש שהתירו להעלים עין מנתיחים של יהודים בבתי חולים של גויים בחו"ל משום איבה, אבל לא התירו נתיחי מתים של יהודים רק כדי שלא לדחות סטודנטים יהודיים מבתי ספר לרפואה²⁵⁹; ויש מי שהתירו לימוד רפואה על ידי נתיחי מתים במדינת ישראל, שלדעתם מדינה לא יכולה להתקיים ללא בתי ספר לרפואה, ומדע הרפואה לא יכול להתקיים ללא נתיחות מתים, ואין להעלות על הדעת שמדינת ישראל תסתפק ברופאים גויים, או ברופאים שהתחנכו בחו"ל, ולכן אין דומה הפסקים של האחרונים ביחס לשאלות של רופאים פרטיים בחו"ל לבין מצב של מדינה, וכן יש לראות במצב הרפואה של מדינה משום ספק פיקוח נפש של תושבי המדינה²⁶⁰.

הסתכלות על נתיחי מתים – יש מי

פורת יוסף ח"א סי' יז; תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"ג, עמ' 5 ואילך). וראה שם שכתב, שבתנאים הלכתיים שמותר לבצע נתיחות מתים, מותר לסטודנטים לרפואה להשתתף בהם, ואז מותר גם לסטודנטים אחרים, כגון סטודנטים לפסיכולוגיה, להסתכל על הנתיחות. וראה לעיל על טעמיהם. [263] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קע-קעא; שם ח"ג סי' קג; נחל אשכול, עמ' 117, אות ח, בשם הג"ר יעקב קאפיל הלוי במברגר מווארמס (מאמרו בשומר ציון הנאמן ז' אב תרי"ב חוב' קיב); שו"ת מנחת אלעזר ח"ד חיו"ד סי' כח, ובמפתחות שם; שו"ת חבצלת השרון ח"א סי' צה; שו"ת ירך יעקב ח"ב חיו"ד סי' טו; שו"ת עצי חיים חיו"ד סי' לד; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' נח; כל בו על אבלות, ח"א עמ' 43; שו"ת דבר יהושע ח"ג חיו"ד סי' כד (וראה שם באריכות, שאפשר להוסיף דברים על ג' העבירות שאינם עומדים אפילו בפני פיקוח נפש).

[258] כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל, ח"א סי' כב. [259] שו"ת עצי חיים חיו"ד סי' לד; שו"ת חבלים בנעמיים ח"ד חיו"ד סי' סד. [260] כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל, ח"א סי' כב; תורת הרפואה, עמ' 214-216, ועמ' 217-220. [261] שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמד; כל בו על אבלות ח"א סי' ג סי"ב סק"ג. [262] שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מא; שו"ת מהרש"ג ח"ג סי' רי-ריג; שו"ת מחנה חיים ח"ב חיו"ד סי' ס; שם ח"ג חיו"ד סי' ס; שו"ת לבושי מרדכי מהדורא תליתאי חאו"ח סי' כט-ל; שו"ת כפי אהרן סי' טו; משנת אברהם על ס' חסידים, עמ' 180; חו"א יו"ד סי' רח אות ז (אהלות סי' כב סקל"ב); שו"ת הר צבי חיו"ד סי' רעח; שו"ת משפטי עזויאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; שו"ת חלקת יעקב ח"א סי' פד; שו"ת דודאי השדה סי' עו; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו סי' יט; רופאים ורפואות בתלמוד, בתוך קוי אור, עמ' סב; שו"ת

הפוסקים סוכרים, שמותר לנתח את המת במקום ספק פיקוח נפש²⁶⁴. טעמיהם: כל האיסורים בתורה, פרט לשלוש עבירות, נידחים מפני פיקוח נפש, ואפילו איסור גזל ואיסור ניוול המת נדחה מפני פיקוח נפש²⁶⁵.

תנאים בספק פיקוח נפש – מספר תנאים נאמרו על ידי הפוסקים המתירים ניתוח המת לצורך חשש פיקוח נפש:

חולה בפנינו – יש אומרים, שמה שהתירו ניוול המת לצורך פיקוח נפש הוא דווקא כשהחולה המסוכן לפנינו²⁶⁶. טעם הדבר הוא, שאם נתיר כל ניתוחי מתים לצורך לימוד אפשרי עבור חולה מסוכן שיזדמן בעתיד, ואף על פי שכרגע אין חולה כזה בפנינו, נמצינו מתירים לחלל שבת בכל זמן, שמא יזדמן חולה מסוכן שיזדקק לאותה עזרה.

בהגדרת "החולה בפנינו" נחלקו הפוסקים – יש אומרים, שהכוונה שבפועל ובמציאות צריך שיהיה לפנינו חולה עם מחלה דומה לנפטר, שניתוח המת יסייע להצילו²⁶⁷; יש מי שכתבו, שאין החילוק בין אם החולה נמצא לפנינו או לא, אלא בין אם המחלה מצויה או לא, ולפיכך אם המצב מצוי, הרי זה בגדר פיקוח נפש, אף על פי שאין חולה ממש בפנינו, כי יש להניח שאם המחלה נפוצה וודאי נמצא חולה כזה במקום אחר שאפשר להצילו, אבל אין להחשיב כפיקוח נפש מצב עתידי שכעת אין לו כל זכר²⁶⁸; יש מי שכתבו, שבזמנינו שמרבים בניתוחים, ובכתי חולים ששם לומדים להיות רופאים, שכיחים חולים וחולאים רבים, נחשב המצב תמיד כאילו החולה לפנינו²⁶⁹; ויש מי שכתבו, שבמדינת ישראל, שיש צורך ציבורי לרופאים יהודיים, וזו אחריות המדינה ואזרחיה

[264] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח; נחל אשכול, עמ' 118, אות ה; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד; שו"ת בית אב חמישאי חלק דעת אברהם חיו"ד סי' שנה; שבט מיהודה בסוף הספר במהדורת תשט"ו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' צו אות ג (וכתב שם, שלמעשה אין חוששים לדעת שו"ת בנין ציון שאוסר אפילו במקום פיקוח נפש). וראה גם במג"א סי' של סק"י. וראה להלן בהערות הבאות. [265] וראה כתובות יט א; סנהדרין עד א. וראה ע' פקוח נפש. [266] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח; נחל אשכול על ספר האשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת מלמד להועיל חיו"ד סי' קח; שו"ת דודאי השדה סי' עו; שבט מיהודה, בסוף הספר במהדורת תשט"ו; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו,

תשכ"ג, עמ' פב ואילך; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רס אות א. [267] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח; נחל אשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת זכר שמחה סי' קנח; שו"ת שרידי אש ח"ב סי' קיט; שו"ת חמדת צבי ח"ב חיו"ד סי' כ. [268] חו"א יו"ד סי' רח אות ז (אהלות סי' כב סק"ל"ב), (וראה הוויכוח במאמריהם של הרופאים י. לוי וד. מאיר בספר אטיא, א, עמ' 202 ואילך, בהבנת משמעות דבריו של החו"א); הגר"י סולובייצק, הובאו דבריו במאמרו של צ. זינגר, טורי ישורון, גליון ה, תשרי תשכ"ז, עמ' 33; הרב י.א. ליעבעס, נועם, יד, תשל"א, עמ' כח; הרב ח.ד. רגנשברג, הלכה ורפואה, ב, תשמ"א, עמ' ט ואילך; תורת הרפואה, עמ' 209 ואילך (הרב ש. גורן, הרפואה קבו: 416, 1994). [269] הר"ר מרגליות, קוי אור, רופאים ורפואות בתלמוד, ח"א עמ' 30; הרב ה. פוסק, הפוסק, כרך יא, חוב' קיא, אב תש"ט; משנת אברהם על ס'

שיהא מערך רפואי רצוף וברמה גבוהה, יש להחשיב את הצורך בפקולטה לרפואה ובנתיחת גוויות לצורך לימוד רפואה כדין חולה לפנינו²⁷⁰.

יש מי שכתב, שצריך שני תנאים להיתר ניתוח לאחר המוות כשהנימוק הוא פיקוח נפש, שיש בניתוח לאחר המוות כדי להציל חולה אחר מצוי, וקרוב הדבר שעל ידי הניתוח יינצל, וכן בתנאי שאפשר להודיע מיד על תוצאות הבדיקה ולהציל את החולה, אבל ניתוח לשם בירור סיבת המוות גרידא, דינו כניתוח לחולה שאינו מצוי – ואסור²⁷¹.

רשות או חובה – גם במקום פיקוח נפש לפנינו, יש מי שכתב שהוא רק רשות שמותר לנתח את המת בהסכמת משפחתו, אבל אין חיוב לעשות כן²⁷²; ויש מי שכתב, שבמקום פיקוח נפש חובה על הרבנים לדרוש ולהסביר לקרובים שירשו לנתח את מתם²⁷³.

יש מי שכתב, שכאשר יש חשש שההיתר עבור מצב של פיקוח נפש יביא לפריצת גדר ואיסורים חוזרים שלא במצבי

פיקוח נפש, אין להתיר גם עבור פיקוח נפש. ולפיכך, מאחר וקיים חשש סביר ששימוש בכלל שקרובים נעשו רחוקים, והיתר נתיחת המתים בגלל נימוק של פיקוח נפש עלול להביא לנתיחות רבות שאינן קשורות לפיקוח נפש – אין להתיר²⁷⁴.

לעומתם יש שחלקו על עצם היסוד שצריך שהחולה המסוכן יהיה לפנינו, וסבורים שכל ניתוח מת לצורכי לימוד על מחלתו הוא בגדר ספק פיקוח נפש, שכן יוכלו ללמוד ממנו בעתיד לגבי חולים דומים. ומה שחששו הפוסקים, שלפי זה יהיה מותר לחלל שבת עבור חולה עתידי בבישול ואפיה וכיו"ב, בנידוננו אין זה דומה, שכן דברים אלו אפשר להכין מערב שבת, אבל כאן אם לא נתיר ניתוחי מתים, לעולם יהיה אסור, ולפיכך יש לראות בכל ניתוח מתים כאילו החולה המסוכן לפנינו²⁷⁵.

בירור סיבת המוות לצורך לימוד המחלה עבור חולים עתידיים – לאור הספקות הרבים שיש בפעולה זו להגיע אל חקר האמת²⁷⁶, ולאור העובדה שניתן כיום

[274] הרב י. זילברשטיין, הלכה ורפואה, ה, תשמ"ח, עמ' קפט ואילך. [275] שו"ת מחנה חיים חיו"ד ח"ב סי' ס; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד; שו"ת פורת יוסף ח"א סי' יז; משנת אברהם על ס' חסידים סי' של; זכרון אברהם משה על מס' סנהדרין סח א; שו"ת משפטי עזיאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט; שו"ת נצר מטעי ח"א סי' לא. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד, שאם תחליט מועצת הרבנות הראשית להתיר גם כשאין חולה בפנינו משמע שיסכים עמם. [276] ראה במאמרו של הגר"י אריאלי תורה

חסידים, עמ' 184; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד; שו"ת משפטי עזיאל ח"א חיו"ד סי' כח-כט. וראה עוד בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. [270] הגר"י וינברג, תחומין, יב, תשנ"א, עמ' 382 ואילך; תורת הרפואה, עמ' 209 ואילך, ועמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"מ, עמ' 5 ואילך; הנ"ל, הרפואה קבו: 416, 1994). [271] הגר"י אריאלי, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך; הנ"ל תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך. [272] שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט אות' כב-כד. [273] הרב י. יאקאבאביטש, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' רעא ואילך.

ג. ניתוח המת לצרכים ממוניים

לצורך סיוע בבירור תביעה ממונית – אם התביעה היא מצד היורשים, אסור להם בכל מקרה לגרום לניוול המת, שהם חייבים בכבודו ובקבורתו²⁸⁴. ואם התביעה היא מצד הלקוחות – יש מי שכתב, שמותר להם אפילו לניוול ממש, כדי לא להפסיד ממון²⁸⁵; יש מי שכתב, שגם ללקוחות אסור לניוול ממש, ורק ניוול קל מותר משום הפסד ממון²⁸⁶; ויש מי שכתב, שאם יש דרישה לכך מצד הלקוחות לניוול את המת משום שהם עלולים להפסיד ממון, אין היורשים רשאים לעכב את ניוולו של קרובם המת²⁸⁷. וכל זה דווקא אם הנפטר גרם להפסד ממון, אבל אם לא היה במעשיו שום דבר שיכול היה להביא להפסד ממון לזולת, גם ללקוחות אסור לניוול²⁸⁸.

יש מי שכתב, שאם אדם טוען שהוא אחיו של המת, ורוצה חלק בירושה, וכדי להוכיח את טענתו צריך לפתוח את קברו כדי לקחת דגימת רקמה לצורך זיהויו – אסור²⁸⁹.

בדרך כלל להגיע לבירור סיבת המחלה והמוות באמצעים איבחוניים משוכללים שאינם מצריכים נתיחה לאחר המוות²⁷⁷, ולאור העובדה שבדרך כלל אין הממצאים מגיעים לידיעת הרופאים המטפלים ממילא, אלא במקרים חריגים ומחקריים בלבד²⁷⁸ – אין בדרך כלל היתר לנתח מת בגלל סיבה זו²⁷⁹; אך יש הסבורים, שניתוחי מת לבירור סיבת המוות מוגדרים בגדר חשש פיקוח נפש, גם כשהמטרה היא ליישם את הידע עבור חולים עתידיים²⁸⁰.

מחלה מדבקת – במצב כזה מותר לבדוק את המתים מאותה מגיפה²⁸¹, שכן במקום שהמת מזיק את הרבים מותר לנתחו²⁸².

בחשש למחלה תורשתית, כאשר מתו כבר ילדים קודמים, מותר לנתח את המת, כדי לברר את סיבת המחלה, שכן מצב זה נחשב כחולה לפנינו²⁸³.

ניתוח המת לצורך השתלת איברים – ראה ערך השתלת איברים.

שאלת יצחק מהדור"ת סי' קמד; כל בו על אבלות עמ' 43. [284] תוס' ב"ב קנד ב ד"ה זווי; הגהות אשר"י ב"ב פרק מי שמתו סי' לב; רמ"א חו"מ קו ב; שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חות יאיר סי' קלט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. [285] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר חיו"ד סי' פג סק"ב. [286] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנא. [287] שו"ת משפטי עוזיאל ח"א חיו"ד סי' כח. [288] שו"ת בנין ציון סי' קע; שו"ת כתב סופר חיו"ד סי' קעד; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט. [289] ראה מאמרו של הרב י.צ. בן יעקב, תחומין, כב, תשס"ב, עמ' 412 ואילך. והכוונה

שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך, אות יא. [277] ראה לעיל ברקע המדעי. [278] ראה י. לוי, ספר אסיא, א, עמ' 202 ואילך. [279] הגר"י אריאל, שם; י. לוי שם; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' נט. [280] הפוסקים בהע' 275 לעיל. [281] ספר חסידים סי' תנא, מובא בבאה"ט יו"ד סי' שנב; הרב ש.י. לוין, הפרדס, חוב' ג, סיוון תש"ב. [282] חו"א יו"ד סי' רח אות ז. [283] הרב י. גרינוואלד, חוב' הפוסק, סי' תקמה; שו"ת שואלין ודורשין סי' נב; הרב י. אריאלי, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך; הנ"ל, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' לט ואילך; שו"ת

לצורך קבלת דמי ביטוח חיים – כגון שחברת הביטוח מחייבת את הניתוח לאחר המוות, וללא פעולה זו לא יתנו ליורשים את דמי ביטוח החיים של הנפטר, או שיהיה הבדל משמעותי בגובה דמי הביטוח בהתאם לתוצאות הנתיחה, אם יתברר שהמוות היה בנסיבות בלתי טבעיות – יש מי שכתבו, שרשאים היורשים להגיש את תביעת הביטוח, ואין על היורשים חובה למחות נגד הנתיחה, ובתנאי שהדרישה לנתיחה היא מצד חברת הביטוח, ולא מצד היורשים²⁹⁰. טעמיהם: לא היורשים הם הדורשים את ביצוע הנתיחה אלא חברת הביטוח, ניתוח זה הוא לטובתו של המת ולכבודו, שכן הוא שילם דמי ביטוח שנים רבות, ורצה שיורשיו יזכו בזה, יש להחשיב את הנתיחה כאילו היא בהסכמת הנפטר ולדבר נחוץ; ויש מי שכתבו, שאסור ליורשים להסכים לנתיחה זו, אפילו אם יפסידו את דמי הביטוח²⁹¹. טעמיהם: מוטל על היורשים לכבד את מתם, ולא הותר להם לגרום לניוולו, אפילו לצורך ממון; לא הותר ניוול לצורך מניעת הפסד

ממון אלא דווקא בדיקה חיצונית על ידי הסתכלות שאיננה ממש ניוול, אבל לא ניתוח שהוא ממש ניוול.

כל זה כאשר בדיעבד חתם הנפטר בחייו על חוזה ביטוח חיים המכיל סעיף המחייב נתיחה לאחר המוות, אבל לכתחילה אין לחתום על חוזה כזה, וגם אין לחברת ביטוח יהודית לכלול סעיף כזה בחוזה הביטוח²⁹².

לצורך התרת עגונה – מת בלתי מזהה שנקבר, ויש מי שטוען שלבעל האשה העגונה היו סימנים מובהקים בגופו, ורוצים לפתוח את הקבר כדי לברר אם הקבור הוא בעל האשה – יש הסבורים שהדבר אסור²⁹³, אבל אם יש הוכחה בלאו הכי שהקבור הוא בעל האשה, אלא שלא היו די סימנים להתירה מעגינותה, וכעת יש אפשרות לבדוק סימנים מובהקים – מותר²⁹⁴; ויש הסבורים, שבכל מקרה מותר לנוול את המת על ידי פתיחת קברו כדי להציל אשה מעגינותה²⁹⁵.

לבדיקת דגימת רקמה לדנ"א. אמנם ראה בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' רלא, שהתיר לפתוח קבר של נפטר כדי לבדוק סימנים על מנת להתיר מעגינות, וכתב שזה נחשב צורך גדול אשר מתיר ניוול המת. ולעומתו כתב בשו"ת שיבת ציון סי' סד לאסור פתיחת הקבר גם כדי להתיר אשה מעגינותה. [290] שו"ת כפי אהרן סי' ו; זכרון אברהם משה על מס' סנהדרין סח א, עמ' פב; שו"ת כהנא מסייע כהנא סי' יא; הרב י. לוי, התורה והמדינה, ז-ח, תשט"ז-י"ז, עמ' שכב ואילך. [291] שו"ת חמדת צבי ח"ב חו"ד סי' כ; הרב ד. שפירא, אור המזרח, שנה ה, חוב' ג-ד, אלול, תשי"ח, עמ' 37; הרפואה לאור ההלכה, כרך ב, ח"א פי"ז. [292] שו"ת יחודה

דעת ח"ג סוסי' פה בהערה אחרונה; מ. סליי, דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' קפא ואילך; הנ"ל, הביטוח בהלכה, תשמ"מ, פ"ט עמ' 127. וראה עוד בשאלת סעיף הביטוח בס' אח לצרה עמ' 27; שירי המנחה סי' לד (עמ' שטז). [293] שו"ת שיבת ציון סי' סד-סו. וראה שם במחלוקתו עם בעל התשובה מאהבה; שו"ת כתב סופר חו"ד סי' קעד. [294] שו"ת כתב סופר שם. [295] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' רלא; שו"ת אמרי יושר ח"ב סי' כט אות ה. וראה עוד פוסקים בדעה זו באוצה"פ סי' יז סק"ר אות יט. וראה עוד בנידון בשו"ת פני יהושע ח"ב חאבהע"ז סי' נג; שו"ת כנסת יחזקאל חאבהע"ז סי' מו; שו"ת מהרי"ל דיסקין סי' לא.

לכבורה אדם שלם. במקרים אלו קיימות שתי אפשרויות: האחת, היא קבורת הגופה או חלקים ממנה כאלמוני/ת ללא נקיטת אמצעים מראש לאפשרויות זיהוי עתידי. במקרה כזה יתכן שבעתיד יהיה צורך להוציא את הגופה מן הקבר, כדי לבצע את מלאכת הזיהוי; השניה, לקיחת נתונים מהגופה או מחלקיה שיאפשרו זיהוי עתידי לפני קבורת הגוויה, ושמירת הנתונים עד שתיווצר האפשרות לזהות את הגופה, מבלי שהיא צורך בעתיד להוציאה מהקבר.

לפיכך במקרה של מת אלמוני יש לעשות כל הנחוץ לצורך זיהוי הגופה בעתיד לפני קבורת הגופה, לרבות תיאור חיצוני, צילום הגופה, טביעת אצבעות, בדיקות הדמיה רנטגניות ואחרות, מנשר שיניים, וכן שימור דגימת שערות, ציפורן, רירת הפה, דם, או רקמות אחרות בשיטת ביופסית מחט, בכמות שלא תעלה על 20 גר' רקמה (פחות משיעור כזית), או כל שיטה מקובלת אחרת לזיהוי גופה, כל זאת במידרג המפורט כאן, למעט בדיקות הכרוכות בפגיעה מבנית של הגופה, בכריתת אברים או חלקי גוף אחרים, או כל פעולה פולשנית. דגימות אלו יישמרו אך ורק לצורכי זיהוי עתידי, ולא ישמשו לצורכי מחקר, או מטרת אחרות כלשהן, תוך שמירה קפדנית על הדגימות מפני שימוש בלתי ראוי. בהיעדר אפשרות לבצע את הנחוץ לזיהוי גופת אלמוני תיקבר הגופה ללא זיהוי²⁹⁶.

פתיחת קבר לשם זיהוי – מי שנקבר כאלמוני, ואחר כך רוצים לזהותו

נטילת דגימות מן המת לצורכי זיהוי חללים – זיהוי וודאי של גופת מת מתקיים כאשר הנתונים שנאספו לאחר המוות מושווים לנתונים שנאספו מאדם בעודו בחיים ונמצאים מתאימים ברמה שמאפשרת לקבוע שהנתונים שלפני המוות והנתונים שלאחר המוות שייכים לאותו האדם, ואין סתירה ביניהם. לאלו שייכים טביעות אצבע, נתוני שיניים, פרופיל גנטי וסמנים רפואיים, כגון צלקות ניתוחיות, קטיעות, צילומי רנטגן, מומים, כתובות קעקע, וכיו"ב.

זיהוי אפשרי או משוער של גופת מת מתקיים כאשר מספר גורמים הקשורים לגופה נלקחים בחשבון לזיהוי. היינו כאשר כל גורם בנפרד איננו מאפשר זיהוי, אך שילוב של מספר גורמים מאפשר זיהוי אפשרי. לאלו שייכים חפצים אישיים שנמצאו על הגופה, זיהוי אנטרופולוגי (מיץ, גיל, קבוצה אתנית), או היכרות אישית של המזהה עם המנוח.

זיהוי עתידי מתייחס לאיסוף מירב הנתונים מהגופה לפני קבורתה הארעית כגופת אלמוני/ת על מנת לאפשר זיהוי עתידי וודאי.

יש מצבים שבהם גופות אלמוניות נותרות ללא זיהוי, בהיעדר נתונים מאפיינים או עדויות של היכרות. כמו כן יש מצבים שגופה נפגעה כך שהיא התפרקה לחלקים רבים, ולא ניתן לקבוע את זהות החלקים השונים כשייכים לאדם מסוים, ובכך נמנעת האפשרות להביא

[296] מסקנות ועדה ציבורית לבחינת נהלים ותיקוני חקיקה לחוק האנטומיה והפתולוגיה

באמצעות בדיקת דני"א, ולשם כך צריך

לפתוח את קברו, ולהוציא חלקי עצמות לביצוע הבדיקה, מעיקר הדין יש בפעולה כזו משום איסור ניוול המת. אם הקרובים מבקשים לבצע פעולה זו כדי להקים מצבה על קברו, ועל ידי כך לכבד את המת, ולאפשר לחיים לעלות על קברו – יש צדדים לומר שאין זה משום ניוול המת.²⁹⁷

לצורך הוצאת עזרים מלאכותיים שהושטלו בגופו מחייו – ראה ערך

ד. ניתוח המת לצרכי רפואה משפטית

הוכחת רצח – כאשר רוצח עומד למשפט, וכדי להביאו לדין ולעונש, או לחילופין כדי לזכותו מאשמת רצח, יש צורך בנתיחת הנרצח לבירור סיבת מותו – יש מי שאסר לנתח את הנרצח, אף אם על פי החוק אפשר להעניש את הרוצח רק לאחר נתיחת הנרצח²⁹⁸; אך רוב הפוסקים מתירים²⁹⁹.

בעניין קברי אחים עולה מסקנה שונה לחלוטין, שכן הוא כותב שם: "דהלכה פסוקה היא אין מפנים אפילו מקבר בזוי למכובד", ומשום כך הוא אוסר פיניו קבר אחים: "כל שהוא נקבר בבית קברות של ישראל אעפ"י שאין קברו מכובד כגון שיש הרבה מתים בקבר אחד, מכל מקום כיון שהוא בבית הקברות של ישראל אין מפנים אותו אפילו לקבורו בבית הקברות של ישראל". וצריך עיון כיצד מתיישבים דבריו אהר"י. וראה עוד בשו"ת בנין אב ח"ד סי' סז, בעניין שיירת הדסה, שהתיר למעשה לפתוח קבר אחים כדי לבצע בדיקות גנטיות, ולהביא את הקבורים בו לקבורה אישית. לעומת זאת יעויין בשו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קעח, שכתב שאין מקום להסתפק בזה, דלקבור מיד בלי ניתוח עדיף (אף אם תמצי לומר שיש איזה היתר לנתח, מה שהוא רחוק). היינו שאסר לעכב את קבורת המת על מנת לאפשר את זיהויו, ואם כך הדין לעניין עיכוב קבורה, כך הדין גם כן לעניין ניוול המת, שכן ניוול המת נלמד מאיסור הלנת המת. ראה: ספרי, פרשת כי תצא, סימן רכא; סנהדרין מז ע"א. עוד אפשר לומר שרצונו המשוער של הנפטר הוא שלא יצטערו קרוביו, ולפיכך אולי זה מפחית מאיסור ניוול המת (הדברים נכתבו על ידי ד"ר מיכאל וייגודה, ראש תחום משפט עברי במשרד המשפטים). [298] שו"ת חמדת צבי ח"ב חיו"ד סי' כ. [299] שו"ת אמרי שפר סי' פב (וכתב שם, שהמונעים זאת שלא כדין הם עושים, ואדרבה צריך לסייע לפקידי הממשלה בזה);

(ועדת שטינברג), 2003. [297] מצינו בכמה הלכות שכאשר פעולת הניוול נעשית לכבודו של המת הריהי מותרת. כך למשל, מותר משום כבוד המת לעכב את קבורתו של נפטר כדי לאפשר לרבים, או לבני משפחה, להשתתף בהלווייתו. כמו כן, משום כבודו של המת מותר לפנות אותו מקברו כדי להעבירו לקבורה בקברי אבותיו או בארץ ישראל. בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תריא אף התיר, מאותו שיקול של כבוד המת, לשובר את עצמות המת כדי להכניסן לתוך כד, לשם הבאתו לקבורה בארץ ישראל. ומדברי שו"ת הרשב"א ח"א סי' שע"ה משמע לכאורה, שהקמת מצבה על קברו של מת היא כבוד גדול למת. אלא שלא דיבר הרשב"א במצב שהקמת המצבה כרוכה בניוול המת. אך ראה שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ד סי' נו, שכתב שהכבוד שיש למת בהעמדת מצבה על קברו קשור בבני משפחתו "כדי שידעו היכן הוא קבור, כדי שיהיה נקל להם למצוא קברו כשירצו לבקרו". וראה עוד בשו"ת פסקי עוזיאל בשאלות הזמן סי' לו, שהתיר את פיניו עצמותיהם של שלושה חיילים שנקברו בקבר אחים, ובין שאר נימוקיו כתב: "ובוודאי שכבודו ורצונו של אדם הוא להיקבר בקבר מיוחד כמנהגם של ישראל שהיא תורה בחיים ובמות". לפי זה, כבוד המת שבקבורה אישית ומוזהה, וייחוד מצבה וכיתוב שמו של החלל עליה, הרי הוא בכלל מנהג ישראל שיש בו כדי להצדיק ניוול המת. אבל יש להעיר, שמתשובה אחרת שהשיב הרב עוזיאל (שם, סימן לה, ס"ק ח),

ה. ניתוח המת כשהנפטר מחל על כך מחייו, אדם שמחל על בזיונו מחייו, וכגון שאמר שנוח לו להתנוול לתועלת הרפואה, או שמכר את גופו לצורך הלימוד והבירור הרפואי – יש אומרים, שאין איסור ניוול בניתוחו לאחר המוות, כיוון שהוא עצמו אינו מקפיד על בזיונו³⁰⁵, ואף מותר לסטודנט לרפואה ללמוד אנטומיה על גופות של אנשים שציוו מחייהם את גופם למדע³⁰⁶; יש מי שכתב, שמועילה מחילת הנפטר מחייו דווקא על מנת ללמוד על מחלתו ולקוברו מיד, אבל אם הכוונה ללמוד עליו אנטומיה, ולהשאירו ימים רבים בלא קבורה, לא מועילה מחילתו³⁰⁷;

יש מי שכתב, שאם על ידי ניתוח הנרצח יביא הדבר להוצאתו להורג של הרוצח – מותר, אבל אם העונש שיגיע לרוצח הוא רק מאסר, אין היתר לנוול את הנרצח³⁰⁰; ויש מי שהתיר לנתח כל מת שמתו היה בלתי טבעי, ויכולה להיות לכך משמעות משפטית למת או ליורשיו³⁰¹.

לזהות המת על מנת לשחרר את אשתו מעגינותה – יש מי שכתבו, שהדבר מותר³⁰², ויש מי שחולקים³⁰³.

יש מי שכתב, שגם מתים חללי מלחמה אין לנתח בכדי לזהות אותם³⁰⁴.

קעה אות א. [305] שו"ת בנין ציון סי' קע-קעא; שו"ת מחנה חיים ח"ב חיו"ד סי' ס; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד; שו"ת אמרי שפר סי' פב; נחל אשכול על ספר האשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת כהנא מסייע כהנא, סי' יא; הגר"א הרצוג – ראה לעיל הע' 299 (וראה כתבי הגאון רבי יחיאל יעקב וויינברג זצ"ל, ח"א סי' כב (הובא גם בתחומין, יב, תשנ"א, עמ' 382 ואילך) "וכבר הורה זקן, ראש הרבנים לישראל הגאון מהר"א הרצוג זצ"ל להתיר", ואף הוא הסכים להלכה זו); הרב מ. שטיינברג, נועם, ג, תש"ך, עמ' פו ואילך; כל בו על אבלות ח"א עמ' 43; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך (וכתב שם, שהוא דווקא אם הסכימו גם בני המשפחה); שו"ת נצר מטעי ח"א סי' לא; תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תש"מ, עמ' 5 ואילך). וראה שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שכז ד"ה שלישי, שבמקום שהחיים יודעים שכך מנהגם, ומוחלים על כבודם – שרי. [306] הגר"י אונטרמן, הגר"י אריאלי, והגר"י וולדינברג, שפסקו לי כן לפני שהתחלתי ללמוד אנטומיה בבית הספר לרפואה בירושלים בשנת תשכ"ז. [307] שו"ת

שו"ת מאורות נתן חיו"ד סי' עט; הרב נ. אדלר (בעל נתינה לגר, רבה הראשי של לונדון), Oxident (ירחון בפילדלפיה), כרך 14, עמ' 129/37, תשט"ז; הגר"א הרצוג, במכתב להנהלת הדסה, פורסם ביבנה' ניסן תש"ט (וראה – ק. כהנא, המעין, זב), טבת תשכ"ז, עמ' 49 ואילך. וראה לעיל ברקע ההיסטורי; גשר החיים ליקוטי שיחות, הרמ"מ שניאורסון מלויובביטש, ספר ג, כרך ב, שמות תשל"ג, עמ' 327; תורת הרפואה, עמ' 219. [300] הרב ש.א. יודלביץ, קול תורה, שנה ח, חוב' ו-יג. וכן שמעתי בשם הגר"ש אלישיב. [301] גשר החיים ח"ג פכ"ח אות ג. [302] שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"א סי' רלא; שו"ת פני יהושע ח"ב חאבהע"ז סי' נו; שו"ת כנסת יחזקאל חאבהע"ז סי' מו; שו"ת מהרי"ל דיסקין חיו"ד סי' לא; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך; שו"ת יביע אומר ח"ג חיו"ד סי' כג; הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמש סוסק"א. [303] שו"ת שיבת ציון סי' סד; שו"ת תשובה מאהבה סי' מז-מח, הובאו דבריהם בפת"ש יו"ד סי' שסג סק"ז. [304] שו"ת שבט הלוי ח"ה סי'

יש מי שכתב, שראשו ורובו של המת חייבים לקבור מיד לאחר מותו, ועל כך לא מועילה מחילתו, אבל אם מחל מחייו, מועיל הדבר ללמוד על חלקים ממנו³⁰⁸; ויש אומרים, שלא מועילה כלל מחילתו מחייו על ניוולו³⁰⁹.

ומכל מקום לכתחילה אסור לאדם למכור או לתרום את גופו לצורך לימוד רפואה³¹⁰.

המשפחה למחות ולהתנגד לנתיחת המת, הן מפני הצדדים האנושיים והרגשיים, והן מפני חיובם בקבורת המת ובמניעת בזיונו, והן מפני בזיונם-הם ופגם המשפחה³¹⁴. ויש מי שכתב, שאף לכל אדם בישראל יש מעמד למחות נגד נתיחת מת שלא כדין, הן משום ערבות, והן משום בזיון כל החיים³¹⁵; ויש מי שכתב, שבמקום פיקוח נפש אין בני המשפחה יכולים לעכב³¹⁶.

יש מי שכתב, שבכל מקרה שיש צורך לנתיחה לאחר המוות, חובת הרב לשכנע את המשפחה להסכים לכך, אבל במקרי ספק יש להתחשב בדעת המשפחה, ואם הם מסרבים, אין לבצע את הנתיחה, כי מושג "כבוד המת" כולל את דעת המשפחה בנידון³¹⁷.

4. אישים שונים

כללי — השאלה ביחס לאישים

1. מעמד המשפחה

באופן עקרוני אין לאף אחד בעלות על המת, ובוודאי שאין למדינה כל בעלות עליו³¹¹, ואף בני המשפחה והיורשים אין להם בעלות על גוף המת³¹². ולפיכך, במקום שיש איסור לנתח מת, לא מועילה הסכמת המשפחה³¹³. אך מאידך יש חובה בכל מקרה לקבל את הסכמת המשפחה לנתיחת קרובם המת, ויש כוח בידי בני

ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. [308] שו"ת עמוד הימיני סי' לד. [309] שו"ת חת"ס חו"ד סי' טלו; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' שמו-שמח; שו"ת דעת כהן סי' קצט; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חו"ד סי' יט; שו"ת דבר יהושע ח"ג חו"ד סי' כד; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ג סי' קמ; שם, חו"ד ח"ד סי' נט; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רס אות ג; שו"ת עמוד הימיני סי' לד; הרב ג. פלדר, אסיא, א, תשל"ו, עמ' 216 ואילך. וראה בשו"ת יחיה דעת ח"ג סוסי' פה בהערה אחרונה. [310] שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ג סי' קמ; הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חו"ד סי' שמת סק"ב3. [311] ראה הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והנ"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך, אות יד. [312] ראה הגר"י אריאלי שם, על פי הרמב"ם רוצח א ד. [313] הרב י. ווכטפויגל, נועם, ה, תשכ"ב, עמ' קסד; שו"ת אגרות משה

חו"ד ח"ג סי' קמ; שם, חו"ד ח"ד סי' נט; הגר"י אריאלי שם. [314] שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' ט אות כד; הגר"י אריאלי שם — על פי סנהדרין מו ב, וברש"י שם; רמב"ם אבל יב א; טושו"ע יו"ד שמח ב, ושסב א — שהאומר אל תקברוני, אין שומעים לו משום בזיון קרוביו; ועל פי כתובות פד א; ב"ב ג ב; בכורות נב ב; רמב"ם מכירה כד יז; טושו"ע חו"מ ריו ז; שם יו"ד שטו א — שהמוכר קברו וכו', באים בני המשפחה וקוברים אותו בעל כורחו של לוקח משום פגם משפחה. [315] הגר"י אריאלי שם — על פי הרמב"ן בתורת האדם, ענין הקבורה, הובאו דבריו בכס"מ אבל יב א; טושו"ע יו"ד שמח ג, ובש"ך שם — שאי קבורה הוא בזיון כל החיים, ולא רק בזיון בני המשפחה. וראה מאמרו של הרב ג. פלדר, אסיא, א, תשל"ו, עמ' 216 ואילך. [316] שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חו"ד סי' יט. [317] הגר"י סולובייצקי, הובאו דבריו במאמרו

זה חל עליו³²⁴, ויש שפקפקו אם חל איסור זה לגביו³²⁵.

לפיכך, יש מי שכתבו, שאין להבדיל בין יהודי לבין גוי, ובמקום שאסור לנתח מת יהודי, אסור לנתח גם גוי³²⁶; ויש שכתבו, שאין איסור בנתיחת גוף של גוי, ובמקום שיש צורך ללמוד רפואה על ידי נתיחת מת, יש לנתח דווקא גופות גויים³²⁷.

פושעי ישראל שנהרגו על ידי המלכות, ומתו בלא ווידוי, וכל הפורשים מדרכי הציבור — יש הסבורים, שמותר לנתח אנשים אלו לאחר מותם³²⁸; ויש הסבורים, שגם פושעי ישראל אסור לנוולם על ידי

המנויים להלן היא האם חל לגביהם איסור ניוול המת, הנאה מן המת, חיוב קבורה, ובל תלין.

גוי — מצינו מחלוקת הפוסקים ביחס לחלות חלק מהיסודות הנוגעים לשאלת ניתוח המת ביחס לגוי: בעניין איסור ניוול המת בגוי — יש מתירים³¹⁸, ויש מי שאוסר³¹⁹; בעניין איסור הנאה ממת גוי — יש מתירים, יש אוסרים, ויש סוברים שהאיסור הוא מדרבנן³²⁰; בעניין חיוב קבורה של מת גוי — יש מחייבים מן התורה³²¹, ויש סוברים שחיובו מדרבנן בלבד, מפני דרכי שלום³²²; בעניין איסור הלנת מת גוי, שאינו מהרוגי בית דין — יש האוסרים³²³, יש הסבורים שאין חיוב

[326] שו"ת שאילת יעבץ ח"א סי' מא; הרב נ. אדלר (בעל נתינה לגר, רבה הראשי של לונדון), Oxident (ירחון בפילדלפיה), כרך 14, עמ' 129/37, תשט"ז; הגרי"ד סולובייצק, הובאו דבריו במאמרו של הרב י. יעקובוביץ, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' סא ואילך; שו"ת משפטי עוזיאל ח"א חיו"ד סי' כח; תורת הרפואה, עמ' 225 ואילך (הרב ש. גורן, מאורות, 2, אביב תשמ"א, עמ' 5 ואילך). [327] שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת דעת כהן סי' קצט; משנת אברהם על סי' חסידים סי' של; שו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיו"ד סי' יט. ובדין עבד ושפחה כנעניים — ראה תוס' ב"ק י א ד"ה שהשור; משל"מ אבל פי"ד; קצוה"ח סי' תי סק"א; שו"ת חת"ס שם. ובדין גר שמל ולא טבל, אף על פי שנכנס כבר בדת ישראל, מכל מקום דינו עדיין כגוי לדיני התורה, ולכן לא חלה על גופו קדושת ישראל, ולפיכך יכולים למסור את גופו ללימוד אנטומיה — חוקת הגר, קונט' התשובות, סי' ד אות א. [328] שו"ת פורת יוסף ח"א סי' יז (וראה שם, שהתיר לנתח לאחר המוות גם מתאבדים לדעת. וראה בכל בו על אבלות ח"ב סי' ג אות ג); וועד הרבנים של וורשה, בהחלטה מיום טז בשבט תר"ץ — הובא בספרו של גרייבר, עמ' מט. וראה בשו"ת ציץ

של צ. זינגר, טורי ישרון, גליון ה, תשרי תשכ"ז, עמ' 33. [318] שו"ת דעת כהן סי' קצט; שו"ת אור המאיר סי' עד; שו"ת מהרש"ג סי' רי; גשר החיים ח"ב פ"ב אות ג(ד). וראה שם שכתב, שבמת גוי בארץ ישראל יש לאו של 'ולא תטמא את אדמתך' לשיטת הרמב"ן — ראה לעיל הע' 185. וראה עוד בנשמת אברהם ח"ה חיו"ד סי' שמש סק"א, בשם הגרש"ז אויערבאך, שדבר שאינו נחשב כניוול אצלם, או שיש צורך בניוול — מותר בגוי. וראה בשו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד. [319] שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו. [320] ראה במחלוקת זו בע' גוי הע' 212 ואילך. וראה עוד בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמש סק"א. [321] רמב"ן עה"ת דברים כא כב, וכן משמע מרד"ק ורלב"ג יהושע ח כט; שו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ט. [322] ראה ע' גוי הע' 218 ואילך. וראה בשו"ת קול מבשר ח"א סי' ע. [323] ראה ע' גוי הע' 215 ואילך. וכן משמע רמב"ן עה"ת דברים כא כג; רד"ק יהושע ח כט; יוסף דעת על יו"ד סי' שמש. [324] גשר החיים ח"א פ"ז, ושם ח"ב פ"ב ד. [325] וראה בשד"ח מערכת הבי"ת אות קג. ובעניין איסור הלנת מת גוי מהרוגי בית דין — ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ע' הלנת המת, אות ג.

נתיחה אחר המוות³²⁹, ואיסור הלנת המת חל גם על מי שפשע ביותר³³⁰.

עירי, ומי שאין להם קרובים ומטפלים — אנשים אלו דינם כדין מת מצווה, ובוודאי אסור לנתחם³³¹, ואדרבה יש חיוב גדול יותר על הציבור למנוע את ניתוחם לאחר המוות³³².

הבאים, ואפילו בספק נפל, כגון שמת בתוך שלושים לאחר לידתו, מותר לנתחו³³⁷. וכן אם יש חשש למחלה תורשתית, ובלבד שהחשש רציני, ויש סיכוי שהניתוח לאחר המוות של הנפל יועיל לעוברים העתידיים, ושכל חלקי הנפל יובאו לקבורה³³⁸.

תרכיב של תאים ממאירים ממת — יש מי שכתב, שדינם כדין שאר בשר המת, וחלים עליהם כל הכללים והחששות של ניתוח המת³³⁹.

נפל³³³ — אסור לבצע ניתוח לאחר המוות בנפל³³⁴, אך לקיחת ביופסיה מנפל — מותרת³³⁵.

5. תנאים שונים בביצוע הנתיחה

יש מי שכתב, שמותר לנתח נפל שלא נרקמו עוד איבריו³³⁶.

תשלום — בשום מקרה אסור לקחת תשלום על הסכמה לנתיחת המת, אפילו במקום שהנתיחה מותרת, וגם אסור לאדם עצמו לקחת תשלום עבור הסכמתו

אשה שהפילה כמה פעמים, וקיימת אפשרות שעלי ידי ניתוחו של הנפל יהיה אפשר למנוע הפלה חוזרת בהריונות

ואילך, שאלה ז. וראה בע' ילוד הע' 288 ואילך. [334] חידושי הגר"י אייבשיץ על רמב"ם הל' יו"ט א כג; שו"ת בנין ציון סי' קיט-קכ; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' שמד; שו"ת חבלים בנעימים ח"ג סי' סד, וח"ה סי' כב (ומכל מקום כתב שם, שאין חיוב על ההורים להוציא הוצאות כדי למחות ברופאים שלא ינתחו הנפל); שו"ת הלל אומר חו"ד סי' ריג; הגר"י אריאלי, תורה שבעל פה, ו, תשכ"ד, עמ' מ ואילך, והני"ל, נועם, ו, תשכ"ג, עמ' פב ואילך. [335] שו"ת כתר אפרים סי' נו. וראה שם, שגם הגר"י אונטרמן הסכים להתיר. [336] הגר"י נויבירט, הובאו דבריו בנשמת אברהם חו"ד סי' שמש סק"ב (4). וראה הגר"י אריאלי, שם. [337] הגר"ש אויערבאך והגר"י נויבירט, הובאו דבריהם בנשמת אברהם חו"ד סי' שמש סק"ב (4); שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' נו. וראה בתורת היולדת פל"ו הע' ז. [338] שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' תרג. [339] שו"ת באהלה של תורה ח"א סי' נח.

אליעזר חט"ז סי' לד, בשולי התשובה, בשם ס' בן יהודע לבעל בן איש חי על מס' פסחים מט ב, שיתכן שמותר לנתח עם הארץ לפי הגדרת חז"ל, וצ"ע. [329] שו"ת חת"ס חו"ד סי' שלו; כל בו על אבילות ח"א עמ' 40; חז"א יו"ד סי' רח אות ז; שו"ת חמדת צבי ח"ב חו"ד סי' כ; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רס אות ו. [330] שו"ת אור המאיר ח"א סי' עד. הטעם — שהרי עיקר האיסור נלמד מהרוגי בית דין, וכמבואר במשנה סנהדרין מו ב. וראה בשו"ת בשמים ראש סי' סד, ושד"ח מערכת הבי"ת כלל קג, שאפילו רשע גמור כל ימיו, אין רשאים להלינו כדי לבויתו. [331] שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' יד; שו"ת שבט הלוי ח"ח סי' רס אות ז. [332] שו"ת אור המאיר ח"א סי' עד; הרב נ.ש. שכטר, נועם, ה, תשכ"ג, עמ' קעא. וראה עוד בס' הרפואה והיהדות, עמ' 182. [333] אם יש חיוב קבורה, איסור בל תלין, ואיסור הנאה בנפל — ראה הרפואה לאור ההלכה, כרך ב, ח"א פי"ח; הרב י. זילברשטיין, אסיא, ו, תשמ"ט, עמ' 42

שינתחוהו לאחר מותו³⁴⁰.

לבצע בדיקות הדמייה לסוגיהן, כמו צילומי רנטגן; מותר לקחת תרבויות דם ורקמות; מותר לבצע בדיקות כרומוזומליות; מותר לבצע בדיקות להרעלות; וכן מותר להסתכל בעזרת מכשירים שונים³⁴⁴ לתוך איברים פנימיים שונים³⁴⁵.

גוי — במקום שאסור לנתח את המת, אסור גם לומר לגוי שהוא ינתח מת יהודי³⁴¹.

קבורה — גם לדעת המתירים ניתוחי מתים בתנאים מסויימים, אסור שיישאר אפילו חלק קטן מהגוף בלא קבורה, ואפילו שומרים על חלקים אלו במקום מכובד, ואם שייר חלק בלא קבורה, לא קיים מצות קבורה עד שיקבור את כל חלקי המת³⁴².

לעומת זאת, כל נתיחה שמבוצעת באדם חי לצורך ריפוי והצלה, אינה מותרת במת אלא לצורך פיקוח נפש. לפיכך, כל נתיחה המביאה לפתיחה כירורגית של חללים כמו גולגולת, חזה, בטן, וכן כל נתיחה פתוחה להוצאת איברים, וכן כל נתיחה הגורמת למום ניכר אסורה בכל מקרה פרט למצבי פיקוח נפש.

כבוד המת — גם במצבים שיש היתר לנתח מת, יש חובה לשמור בהקפדה רבה על כבודו. לפיכך, אסור לאכול ולשתות, אסור לעשן, אסור להתבדח, ואסור לנהוג בקלות ראש בנוכחות הגויה. יש שהציעו נוכחות של רב בעת ביצוע הנתיחה לפי בקשת המשפחה, לצטט פסוקים או פתגמי חז"ל מתאימים, ולשוחח על חשיבות ההקפדה לנהוג כבוד בגופו של אדם שנברא בצלם אלקים³⁴³.

היקף הנתיחה — גם במצבים שיש היתר לנתח מת, מותר לעשות כן רק באופן מוגבל, ובאותם חלקים שקיימת סבירות רבה שניתן ללמוד מהם דבר שיציל נפש. אי לכך, אסורה נתיחה שגרתית הכוללת פתיחת הגולגולת, החזה והבטן לכל אורכם, וביתור חלקים פנימיים רבים, ולקחת דגימות מאזורים שונים, כאשר לא צפויה תועלת מיידית מפעולה זו. ולפיכך, על הקלינאים והפתולוגים להגדיר היטב את השאלה הרפואית ואת דרכי הפתרון בנתיחה, ולבתר רק באופן מוגבל לפי הצרכים לפתרון השאלה³⁴⁶.

בדיקות איבחוניות — כל פעולה שנעשית באדם חי לצורך בירור ואיבחון, מותרת גם במת. לפיכך, מותר להסתכל במת באופן חיצוני (אם זה יסייע לאבחנה); מותר לקחת ביופסיות מכל איבר ורקמה שנחוצים לאבחנה; מותר

מהדו"ת ח"ג חיו"ד כרך ב סי' קי. וראה לעיל הע' כח-כט. [341] שו"ת כהנא מסייע כהנא סי' יא; שו"ת ציון לנפש חיה סי' טו, תשובת אבי המחבר הרב נתן נטע לייטער אב"ד לבוב. וראה באריכות דין אמירה לעכו"ם בשאר איסורים בס' מלכים אמניך, פי"ג. [342] שו"ת משפטי עויאל

[340] שו"ת משפטי עויאל ח"א חיו"ד סי' מהדו"ת ח"ג חיו"ד כרך ב סי' קי. וראה לעיל הע' 172. [343] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 184. laparoscopy, endoscopy, colonoscopy, [344] bronchoscopy, cystoscopy, וכיו"ב. [345] הגרש"ז אויערבאך, שם. [346] על הנחיות כאלו ראה — Bleich JD, *Judaism and*

שבת — כשמותר לקחת ביופסיה מן המת, מותר אפילו בשבת, אך רק בתנאי שיש חולה מסוכן לפנינו, שמתוצאות הבדיקה אפשר יהיה ללמוד איך לעזור לו, ומותר להכניס בשבת את הרקמה שנלקחה מהמת לשימור בתמיסה מתאימה רק אם הדבר נעשה כדי לעזור לחולה מסוכן הנמצא לפנינו³⁴⁷.

יש מי שכתב, שבמקום הדחק כשהרופא עלול להפסיד פרנסתו, והוא נדרש לנתח מת בשבת, מותר לבצע את הנתיחה כלאחר יד וללא מידה מדוייקת, כי אין בזה איסור חובל, אבל יש איסור מוקצה וחשש לאיסור מחתך³⁴⁸.

גוסס — יש מי שכתב, שאסור לטלטל גוסס ולהוציאו מבית חולים, גם כשיש חשש שינתחוהו לאחר מותו, כי המטלטל גוסס מקרב את מותו, ויש בזה איסור רציחה³⁴⁹.

פעולות למניעת ניתוחי מתים — אין לגנוב איברי מת מבית החולים, אם על ידי זה יש חשש שלא יתנו לקבור את יתר האיברים, או שיגרמו על ידי כך שימגעו קבורת מתים אחרים³⁵⁰.

מותר להביא להפגנה איברים ממתים שנתחו נגד ההלכה, כדי שדבר זה יעורר רושם, ויסייע למניעת ניתוחי מתים שלא כדין³⁵¹.

יש מי שכתב, שמותר להלין את המת, כדי להצילו מניתוח לאחר המוות³⁵².

מותר לטלטל את המת בשבת על ידי ככר כדי להצילו מניתוח לאחר המוות³⁵³, ואפילו למקום שאסור לטלטל בו, אם אין זה רשות הרבים גמורה³⁵⁴.

אסור לחתום בשבת וביום-טוב על טופס התנגדות לניתוח המת³⁵⁵.

אבלות — מי שציווה בחייו למסור את גופו למדע, כדי שילמדו עליו, ואפילו אם ציווה כן לצורך לימוד אנטומיה, אף שרבים הפוסקים האוסרים זאת, בכל זאת חייבים קרוביו להתאבל עליו, ופשוט שהאבלות מתחילה לאחר שהגופה תובא לקבורה³⁵⁶.

מעמד הקרובים — יש מי שכתב, שאם אדם ציווה גופו מחיים למחקר, והוא אינו מכלל הכופרים והמומרים להכעיס וגם ידוע שבסופו של דבר יגיע הגוף לקבורה,

Healing, 1981, pp. 184-7. הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חיו"ד סי' שמת סק"ב (6). ונסתפק שם אם מותר להוציא דם מהמת בשבת. [348] שו"ת תשובות והנהגות, ח"ב סי' קפו. [349] שו"ת באר משה ח"ח סי' רלט-רמג. וראה בע' נוטה למות (2), הע' 1 ואילך. [350] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' קנ. [351] שו"ת אגרות משה שם. [352] שו"ת בית אבי ח"א סי' קט. [353] נימוקי או"ח חיים אלעזר שפירא תר"ץ סי'

שיא; שו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' קעב; שמירת שבת כהלכתה פס"ד סי"ג (וראה שם בהע' נז). וראה עוד כף החיים סי' שיא סקל"א; שו"ת הר צבי חיו"ד סי' רצד. [354] שמירת שבת כהלכתה שם, והע' נח שם. [355] שמירת שבת כהלכתה פס"ד סי"ד. וראה בהע' כא שם, שהסתפק אם מותר לומר לגוי לחתום על טופס כזה, ובפרט אם הוא בכתב שלהם. [356] שערי משה לאאמור"ר ח"ב סי' נו; שו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' קז אות ב.

אין חיוב על היורשים למנוע את הניתוח; ואם ידוע שבסופו של דבר לא יגיע הגוף לקבורה, חייבים היורשים למנוע את הניתוח. אכן אם מדובר בכופרים ובמומרים להכעיס, בכל מקרה אין חיוב למנוע את הניתוח³⁵⁷.

כהן — בדין כהן הלומד רפואה, והוא נזקק לניתוחי מתים — ראה ערך כהן.

שלד של מת — בדין שלד של מת שנמצא בבית רופא או סטודנט לרפואה, אם השלד הוא של גוי, אין הוא מטמא באוהל כדעת רוב הפוסקים בנידון, ומותר לכהן להיכנס לאותו בית אף על פי שהדלת פתוחה, אבל אסור לו להיכנס לחדר שבו נמצא השלד; ואם הוא של יהודי, יש לתלות שלט ולהזהיר הכוהנים³⁵⁸.

אימון על גוויה — יש מי שכתב, שמותר להתאמן על המת בהכנסת צינור לקנה הנשימה³⁵⁹, כדי שיוכל בעתיד להציל חולה שבסכנה, ואין בזה משום איסור הנאה מן המת³⁶⁰.

ה. רקע אתי

חשיבות הניתוח בימינו — ניתוח מתים מהווה תרומה חשובה לקידמה הרפואית, להרחבת הידע התיאורטי

והמעשי, ולחינוך הרפואי. תרומה זו היתה משמעותית בהרבה בעבר, כאשר הידע היה מועט, וכאשר לא היו אמצעי הדמייה משוכללים. כיום, לאחר שכבר נרכש כמעט כל הידע שאפשר להפיק מנתיחות לאחר המוות, ולאור השיכלולים הרבים באמצעי איבחון והוראה, הצטמצמה החשיבות של נתיחת מתים. יחד עם זאת, יש הסבורים, שגם כיום יש חשיבות לנתיחות לאחר המוות על מנת ליצור את השילוב הנחוץ בין פרטי המידע הרבים מתחומי האיבחון השונים, ויש אחריות מוסרית למשפחות, לבתי החולים, ולחברה בכללותה לעודד את הניתוח לאחר המוות לצורך הקידמה המדעית-רפואית³⁶¹.

מעמד המשפחה — יש הטוענים, שהגוף המת הוא חסר כל זכויות, ואין לגביו שום קניינים, לא לעצמו ולא לקרובי משפחה, ולפיכך אם אפשר להפיק ממנו תועלת לטובת החיים, אין להגביל זאת. מאידך, אין כל ספק שמבחינה אנושית יש להתחשב ברגשות של בני המשפחה שקרובם המת יקר להם, וצריך לנהוג בו לפי המנהגים המקובלים. יתר על כן, ההנחה שאין לגוף המת שום חשיבות איננה מקובלת כלל מבחינה דתית³⁶², ולפיכך יש להתחשב בדעות החולים ובני משפחותיהם על פי עקרון האוטונומיה וחירות הפרט, המחייב לאפשר לאדם להחליט מה יעשה בו, ואין לתת למדינה בעלות על גופו של אדם³⁶³.

Arch Pathol Lab Med 120:739, 1996.
[362] ראה לעיל הע' 122 ואילך. וראה להלן הע' 374 ואילך, ביחס לעמדות הנצרות והאיסלם. וראה מה שכתב בנידון בגשר החיים ח"ב פכ"ח אות ב. [363] ראה — Bierig JR, *Arch*

[357] שו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' שסח.
[358] שמעתי מפי הגר"י אריאלי והגר"י וולדינגר. [359] intubation. [360] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ד חיו"ד סי' שמשט סק"ב. [361] Pellegrino ED,

האימון ללא הסכמת המשפחה טוענים שהנפטר איננו אישיות עוד, לקרוב המשפחה אין זכויות מיוחדות על גופו של הנפטר, יש קושי בהסברת הצורך הזה לקרובים אבלים ויש בכך משום הטלת מעמסה רגשית מיותרת, והצורך לאימון הרופאים גובר על שיקולים אחרים בנידון. לעומתם, השוללים פעולה כזו ללא הסכמה מודעת של בני המשפחה טוענים שיש בכך מעשה הונאה, יש בכך פגיעה בעקרונות האתיקה הרפואית המקובלת של כיבוד האוטונומיה והצורך בהסכמה מודעת, הדבר עלול לגרום להרעת היחסים בין חולים לרופאים וליצירת אי-אימון ביניהם, הצוות הרפואי עלול להגיב בצורה שלילית, ויתכן שיש בכך משום עבירה על החוק³⁶⁷. במחקרים שבדקו את שכיחות ההסכמה של בני המשפחה לפעולות אימון רפואי על גופת קרוב הנפטר נמצא כי ביחס לנפטרים מבוגרים — 59% הסכימו לכך לאחר הסבר נאות³⁶⁸, וביחס ליילודים — 73% מההורים הסכימו לכך, אף כי חלקם התנגדו לניתוח לאחר המוות³⁶⁹. אמנם בפועל נמצא כי רק ב-10-18% מהמקרים שהשתמשו במתים לצורך אימון בארה"ב נתבקשה הסכמתם

דגימות רקמה למחקר — שימור דגימות מיקרוסקופיות לצורך מחקר עתידי מחייב הסכמה של הנפטר עצמו, או של בני משפחתו, ואין להשתמש ללא רשות בדגימות שנלקחו מהמת לצורך איבחון סיבת מותו על מנת להשתמש בהן בעתיד למחקרים³⁶⁴.

אימון רפואי על גופה — יש הסבורים, שקיימת הצדקה מוסרית להשתמש בגוף מת לצורך תירגול ואימון של פעולות רפואיות הנחוצות להצלת חיים, כגון הכנסת צינור לקנה הנשימה³⁶⁵, ואף קיימות תכניות לימוד במדינות שונות אשר מחייבות פעולה כזו. בדרך כלל נעשית הפעולה ללא הודעה למשפחה, וללא קבלת הסכמה מודעת לפעולה. הדבר נעשה מתוך הנחה שהנפטר היה מסכים לפעולה זו. יחד עם זאת, מומלץ לקבל הסכמה מודעת מפורשת מהחולה בטרם מותו, או מבני משפחתו³⁶⁶.

ואמנם קיימת מחלוקת בין החוקרים אם יש הצדקה מוסרית לבצע פעילות אימון על גופו של נפטר טרי ללא הסכמת המשפחה אם לאו. התומכים בביצוע

Association, *JAMA* 268:2282, 1992; Burns JP, et al, *N Engl J Med* 331:1652, 1994; Goldblatt AD, *Ann Emerg Med* 86:25, 1995; McNamara RM, et al, *JAMA* 273:310, 1995; Council on Ethical and Judicial Affairs of AMA, *Acad Med* 77:1212, 2002; Jones JW, et al, *Surgery* 135:108, 2004; Sperling D, *Ann Health Law* 13(2):393, 2004 Benfield DG, et al, *JAMA* 265:2360, [368] Burns JP, et al, *N Engl J Med* [369] 1991 331:1652, 1994; Morhaim DK and Heller MMB, *J Emerg Med* 9:515, 1991

Pathol Lab Med 125:1425, 2001 Grizzle WE, et al, *Arch Pathol — Lab Med* 120:909, 1996 intubation [365] . [366] Orłowski JP, et al, *N Engl J Med* 319:439, 1988 [367] ראה על השיקולים בעד ונגד הצורך בקבלת הסכמת קרובי משפחה במאמרים — Feinberg J, *Hastings Cen Rep* 15(1):31, 1985; Iserson KV and Culver CM, *Hastings Cen Rep* 16(3):28, 1986; Orłowski JP, et al, *J Clin Ethics* 201:1, 1990; Benfield DG, et al, *JAMA* 265:2360, 1991; American Heart

על חיות מורדמות, ועל מנותחים חיים בחדר ניתוח, תוך פיקוח והדרכה של מרדים מנוסה. אכן, יש הסבורים, שיש חסרונות משמעותיים לכל השיטות הללו, ובעיקר נחוץ האימון על גופות של בני אדם שנפטרו זה עתה כדי לחוש את המצב האמיתי, ולהיות מוכן לטיפולים מצילי חיים בתנאי לחץ, במצבים דחופים, ואצל רופאים צבאיים – גם בתנאי קרב ותחת אש³⁷³.

עמדת הנצרות – הנצרות הקדומה התנגדה בחריפות רבה לכל ביתור של גוויות בני אדם³⁷⁴, ובעיקר יש לציין את אגרתו של האפיפיור בוניפיציוס השמיני משנת 1300, אשר הטיל חרם על אנשים השולקים גוויות בני אדם³⁷⁵.

שינוי בעמדה של הנוצרים הקתולים חל במאה ה-ט"ו למניינם, כאשר האפיפיור סיקסטוס הרביעי נתן הסכמה עקרונית לביתור גופות לצורכי לימוד אנטומיה בשנת 1482, והחלטה זו אושרה גם על ידי האפיפיור קלמנט השביעי בשנת 1524³⁷⁶. בשנת 1556 פנה הקיסר קארל החמישי למנהיגי הקתולים בסלמנקה שבספרד, כדי שיורו מה נכון מבחינה דתית, והמכון התיאולוגי בעיר זו התיר את הניתוחות, כדי שאפשר יהיה לקדם את הרפואה לטובת

של קרובי המשפחה³⁷⁰. במחקר שנערך בארה"ב בין יחידות לטיפול נמרץ וחדרי מיון נמצא כי 39% השתמשו במתים 'טריים' לצורכי לימוד ואימון פרוצדורות רפואיות. הטיפול השכיח ביותר היה אימון להחדרת צינור לתוך קנה הנשימה, אך נעשו גם אימונים לפיוס הקנה, החדרת צנתר וורידי מרכזי, החדרת נקזים לבית החזה ולחלל כיס-הלב, ביופסית כבד, החדרת מחט לעצם לצורך מתן עירוי נוזלים, ועוד³⁷¹. באוסטרליה יש שימוש נפוץ בגופות של בני אדם שזה עתה נפטרו לצורך אימון פעולות רפואיות מצילות חיים, אך הדבר נעשה ללא תוכניות לימוד מוגדרות ומובנות, וללא קבלת הסכמה מודעת מבני המשפחה³⁷².

יש מי שהציעו להגביל את השימוש בנפטרים לצורכי אימון רק לקבוצות רופאים שבמקצועם זקוקים לידע טכני-רפואי כזה; רק לפרוצדורות שאינן גורמות לפגיעה נראית לעין בחלקי המת; רק לאחר שהרופאים-המתלמדים למדו את הטכניקה הדרושה בכל הדרכים האחרות, והאימון על המת הוא שלב סופי; ורק לאחר קבלת הסכמה מודעת מקרובי הנפטר.

אמנם אימונים לפעולות מצילות חיים מתקיימים על בובות ודגמים ממוחשבים,

קלח:658, 2000. וראה עוד בנספח. [374] ראה Alsoton MN, *Bull Hist Med* 16:255, – 1944; הרפואה והיהדות, עמ' 167-168. [375] האיגרת היא *De Sepulturis*. על משמעותה ההיסטורית בהתפתחות מדע האנטומיה – ראה בשני המקורות דלעיל. Singer C, *The Evolution of* [376]

Burns et al, *N Engl J Med*, loc. cit; [370] Kaldjian LC, et al, *N Engl J Med* 341:2088, 1999. [371] Ginifer G and Kelly AM, *Med* [371] Burns et [372] *J Australia* 165:445, 1996 al, *N Engl J Med*, loc. cit. וראה עוד סדרת מאמרים בעניין זה – *Ann Emerg Med* 25:86, [373] ש.ח. שפירא וי. שמר, הרפואה 1995.

האנושות³⁷⁷. בשנת 1737 נקבעה העמדה הרשמית של הכנסייה הקתולית על ידי האפיפיור בנדיקטוס ה-14, המחייבת את ביתורי הגוויות לתועלת האומנויות והמדעים³⁷⁸.

המוסלמים התנגדו התנגדות עזה לניתוח מתים, ויש אף רמז לאיסור זה בקוראן³⁷⁹. למרות זאת נהגו בעבר בבתי חולים של מוסלמים לנתח מתים³⁸⁰. אכן, בשנים האחרונות אין כמעט נתוחי מתים במדינות מוסלמיות, ואף מוסלמים במדינות אחרות מתנגדים בחריפות לניתוחי מתים³⁸¹.

ו. רקע משפטי

כללי – על ההתפתחות של החוק הישראלי ביחס להסדר נתיחת גופות – ראה לעיל ברקע ההיסטורי; על פרטי החוק בישראל הנוגע לנתיחת מתים – ראה בנספח.

באופן עקרוני קבע בית המשפט העליון כי כבוד האדם אינו רק כבודו של האדם בחייו, וזהו גם כבודו של אדם לאחר מותו, וזהו גם כבודם של יקיריו, השומרים את זכרו בלבם, וכבודו עומד לו לאדם לא רק בחייו אלא גם לאחר מותו³⁸².

שינויים בחוק האנטומיה והפתולוגיה – על פי חוק האנטומיה והפתולוגיה

המקורי משנת ה'תשי"ג-1953 היו בידי הרופאים סמכויות נרחבות ביותר לניתוחי מתים, ואשר היו כמעט בלתי מוגבלות. שכן לפי סעיף 6 לאותו חוק היה מותר לנתח כל גוויה לשם קביעת סיבת המוות, או כדי להשתמש בחלק ממנה לרפיו של אדם, אם נקבע בתעודה שנחתמה על ידי שלושה רופאים שהוסמכו לכך בהתאם לתקנות, כי הניתוח משמש לאחת המטרות הללו. לפי סעיף זה היתה החלטתם של שלושה רופאים סופית, בלתי ניתנת לערעור, ובלתי תלויה בהסכמת המשפחה או בהתנגדותה. באותם ימים היתה ישראל אחת משתי המדינות המערביות היחידות (השניה היתה אוסטרליה), שעל פי החוק לא נדרשה הסכמת המשפחה לביתור גוויה³⁸³. דבר זה השתנה בתיקון לחוק האנטומיה והפתולוגיה, התשמ"א-1980, שבו נוספו סעיפים וסעיפי-משנה המעגנים את מעמד המשפחה והנפטר עצמו בצורה חוקית, ומגבילים את סמכותם של הרופאים לבצע נתיחות בנפטרים³⁸⁴.

פרשנות משפטית לחוק האנטומיה והפתולוגיה – היועץ המשפטי לממשלה דאז, מר יוסף חריש, כתב פרשנות לחוק האנטומיה והפתולוגיה³⁸⁵, אשר לפי סעיפי החוק והתקנות עולות המסקנות הבאות:

משהתנגד אדם בחייו שגווייתו תנותח, אין לבצע בה ניתוח מסוג כלשהו, אפילו כשיש בו להציל חיים.

1994, 344:1517. [382] ע"א 294/91 חברה קדישא גחש"א קהילת ירושלים נ' קסטנבאום, פ"ד מו (2), 523. [383] ראה ש. שרשבסקי, נועם, ז, עמ' שפז. [384] ראה בנספח. [385] ראה מכתב לחבר, (נ) 13:14, סיון תמוז

85, 1925, *Anatomy* [377] הרפואה והיהדות, עמ' 172. [378] *Bull Hist Med* Alsoton MN, 16:255, 1944. [379] ראה הרפואה והיהדות, עמ' 173. [380] ראה בספרו של גרייבר, עמ' 3. [381] ראה *Lancet* Editorial, טו, הע' 3.

אם הסכים אדם בחייו שגוייתו תנותח, מותר לבצע בה ניתוח לצורך קביעת סיבת המוות, או לצורך שימוש בחלק מאיבריו להצלת חיי הזולת, וזאת גם בנוכחות התנגדות בני משפחה. בכל מקרה נדרשת הודעה על הפטירה לאחד מבני המשפחה המנויים בחוק, ובכל מקרה נדרשת חתימה של שלושה רופאים על נחיצות הנתיחה.

והפתולוגיה, והעונש הקבוע בצידה, הוא מסוג העבירות הפליליות, אבל אין הוא יכול לשמש עילה לתביעת פיצויי נזיקין אזרחית מצד בני המשפחה. לפיכך, גם אם נהגו רופאים שלא כדין, והוציאו חלקים מגופו של נפטר לצורך הצלת חיים ללא קבלת הסכמת המשפחה כנדרש בחוק, אין עילה לחייבם בתשלומי נזיקין לבני המשפחה³⁸⁷.

מעמד הנפטר והמשפחה – יש מי שהעלה שאלה מהותית על משמעות ההסכמות של הנפטר ו/או בני משפחתו לנתיחה על פי הקביעה המשפטית שכל אדם כשר לזכויות ולחובות מגמר לידתו ועד מותו, ולפיכך המת חדל למעשה להיות נושא זכויות לגבי התקופה שלאחר מותו. אי לכך אין תוקף משפטי להוראותיו של אדם בצוואתו הקובעת מה ייעשה בגופו לאחר מותו. מאחר ושליחות מסתיימת מבחינה משפטית במותו של השולח, הרי שגם לשלוחיו של המת, כגון בני משפחתו, אין זכות כזו. כמו כן אין גופו של המת בגדר "עזבון", ולפיכך אין ליורשיו זכות להורות מה ייעשה בגופו של הקרוב המת מכוח היותם יורשיו³⁸⁸. אכן, למרות הסתייגויות עקרוניות אלו, מחייב החוק לנהוג בגוף המת על פי דרישות הנפטר או בני משפחתו.

משנפטר אדם שלא התנגד בכתב ולא הסכים בכתב מחייו שגוייתו תנותח, אם לא השאיר בני משפחה, אין לבצע בו ניתוח לאחר המוות לצורך קביעת סיבת המוות, או לצורך שימוש באיבריו להצלת חיי הזולת; אם נותרו בני משפחה מהמנויים בחוק, אין לבצע ניתוח לאחר המוות לצורך קביעת סיבת המוות, או לשם ריפוי הזולת, אלא אם כן הסכים לכך אחד מבני המשפחה המנויים בחוק, אך אם מדובר בניתוח להצלת חיי הזולת, מותר לבצע ניתוח בגוייתו, זולת אם התנגד לכך אחד מבני המשפחה המנויים בחוק. בכל מקרה נדרשת הודעה על הפטירה לאחד מבני המשפחה המנויים בחוק, ובכל מקרה נדרשת חתימה של שלושה רופאים על נחיצות הנתיחה³⁸⁶.

ענישה – העבירה על חוק האנטומיה

לצורכי בירורים משפטיים כשיש חשש למעשה פלילי, או לצורך הגנה על בריאות הציבור – ראה בג"צ 66/81 המפקח הכללי של משטרת ישראל נ' בית משפט השלום ברמלה. וראה א. שטינברג, אסיא, חוב' נט-ס, אייר תשנ"ז, עמ' 129 ואילך. [388] ראה – א. כרמי, הרופא החולה והחוק, 1977, עמ' 57-58.

תשמ"ח. [386] וראה עוד במכתב לחבר, מט(11):5-6, תשמ"ח – וויכוח על פרשנות החוק בין עו"ד א. נאור, היועץ המשפטי להסתדרות מדיצינית הדסה, לבין עו"ד י. קרנות, ס. היועץ המשפטי למשרד הבריאות. [387] ת.א. 17/78 בביהמ"ש המחוזי ירושלים, א. ס. ואח' נ' הסתדרות מדיצינית הדסה ואח'. על נתוח המת